МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення»
галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення
спеціальності І10 Соціальна робота та консультування
денної та заочної форм навчання

ЛУЦЬК 2026

УДК 364.01
Т 38

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Н.П. Поліщук

Рекомендовано до видання вченою радою факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій Л НТУ, протокол № ___ від « »_____2026 року.

Голова вченої ради факультету _____Г.А. Герасимчук

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ, протокол № ___ від « »_____2026 року.

Завідувач кафедри _____ О.М. Жук

Укладач:_____О.Ю. Сільвестрова, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Рецензент:_____Я.М. Мартинюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Відповідальний за випуск:_____О.М. Жук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Т 38 Технології соціальної допомоги. Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення спеціальності І10 Соціальна робота та консультування денної та заочної форм навчання / уклад. О.Ю.Сільвестрова. Луцьк : ЛНТУ, 2026. 88 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Технології соціальної допомоги» з метою допомоги у підготовці до семінарських занять та самостійної роботи студентів та надання методичної допомоги у процесі виконання завдань.

Призначене для здобувачів вищої освіти спеціальності І10 Соціальна робота та консультування освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення».

.

© Сільвестрова О.Ю., 2026

Зміст

Передмова 4

Змістовий модуль І. Теоретичні основи технології соціальної допомоги 5

Тема 1. Технологія соціальної допомоги як галузь соціальних технологій 5

Тема 2. Технології індивідуальної роботи та індивідуальної допомоги 9

Тема 3. Технології групової роботи та групової допомоги 14

Тема 4. Технології роботи в громаді, соціальна допомога на рівні громади 18

Тема 5. Соціальна діагностика та експертиза в технологіях соціальної допомоги 22

Тема 6. Технології соціальної профілактики та адаптації..... 28

Тема 7. Технології соціальної реабілітації та терапії 34

Тема 8. Технології консультування та посередництва 40

Змістовий модуль ІІ. Конкретні технології соціальної роботи та соціальної допомоги..... 48

Тема 9. Технології соціальної допомоги сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах 48

Тема 11. Технології соціальної допомоги жінкам, які зазнали насильства 60

Тема 12. Технології соціальної допомоги особам з інвалідністю 64

Тема 13. Технології соціальної допомоги особам пенсійного віку та літнім людям 68

Тема 14. Технології соціальної допомоги учасникам війни, бойових дій та АТО (ООС)..... 70

Тема 15. Технології соціальної роботи та допомоги в пенітенціарній системі 75

Література..... 80

Передмова

Змістом дисципліни «Технології соціальної допомоги» є технології соціальної роботи, підтримки та допомоги як галузь соціальних технологій, які використовуються для оптимізації системи соціального забезпечення.

Становлення і розвиток соціальної допомоги як особливої сфери діяльності обумовлюється не тільки зростаючими потребами населення у соціальній допомозі та підтримці, але і змінами їх змісту. Соціальна допомога набуває більш індивідуального характеру, обумовленого глибокими особистісними інтересами у вирішенні соціальних проблем. Тому опанування технологіями соціальної допомоги, знання та розуміння її механізмів у сучасному світі, врахування провідного зарубіжнго досвіду та формування вітчизняної школи соціальної рообти допоможе здобувачам вищої освіти розширити і поглибити гуманітарні знання, використовувати на практиці технології соціальної допомоги.

Не менш важливо, щоб здобувачі вищої освіти мали уявлення про конкретні технологічні моделі соціальної допомоги, які формуються як наслідок духовного, культурного, соціально-політичного і економічного розвитку суспільства.

Дані методичні рекомендації мають за мету дати здобувачам вищої освіти – майбутнім соціальним працівникам – загальну підготовку для подальшого повноцінного засвоєння професійно орієнтованих дисциплін. Основним завданням організації роботи на семінарах та самостійної роботи з дисципліни «Технології соціальної допомоги» є навчити здобувачів вищої освіти свідомо працювати не тільки з навчальним матеріалом, але і з науковою інформацією, закласти основи самоорганізації та самовиховання, сформувати уміння та навички постійно підвищувати кваліфікацію.

Змістовий модуль І. Теоретичні основи технології соціальної допомоги

Тема 1. Технологія соціальної допомоги як галузь соціальних технологій

1. Поняття та сутність соціальних технологій. Класифікація соціальних технологій.
2. Механізми впровадження соціальних технологій.
3. Роль соціальної технологізації в оптимізації соціального забезпечення.

1. Поняття та сутність соціальних технологій. Класифікація соціальних технологій

Соціальні технології – це спосіб використання людських, інтелектуальних і цифрових ресурсів для впливу на соціальні процеси. Так, соціальні технології можуть бути застосовані для покращення надання соціальної допомоги, грають вирішальну роль у розширенні можливостей надання соціального захисту, особливо у періоди криз та зростанні загроз у суспільстві (пандемія COVID-19, військовий стан, техногенні та природні катастрофи тощо). Соціальні технології поділяються на людино-орієнтовані технології (технології влади, основні правові норми, системи знаків і символів, технології участі, створення моделі групової поведінки, посередництво в передачі інформації, створення індивідуальної моделі поведінки, технології «Я» або технології самості) та артефакто-орієнтовані технології (технології соціальної взаємодії, технології створення та підтримки відносин, технології кооперації, технології розвитку знань, технології агрегації інформації, технології компіляції ресурсу, експертиза технологій локації тощо).

Соціальні технології (а точніше, соціально-гуманітарні технології) – це активний комунікативний прояв соціального суб’єкта на рівні організаційного, адміністративного та соціального планування в контексті соціального конструювання знань та реальності. Вони характеризуються специфічним видом людської діяльності та спілкування (психосоматичні навички та прийоми, мова та психологічні та емоційні процеси), а не штучними інструментами, інструментами та пристроями. В центрі соціальних технологій є суб'єкт – людина з її знаннями та переконаннями, навичками та звичками, мовою та традиціями.

Соціальні працівники використовують технології для досягнення «соціального блага», тобто для вирішення складних соціальних проблем, які виходять за межі надання послуг окремим клієнтам. Важливо, щоб соціальні працівники розуміли необхідність використання і творчих підходів, за допомогою яких можна використовувати технологічні інструменти для досягнення соціальної справедливості.

У практиці соціальної допомоги соціальні технології та інновації сприяють досягненню «соціального блага» відповідно до місії соціальної роботи щодо соціальної справедливості. Багато них зусиль базуються на тому, що називається технологією суспільних інтересів. Під суспільним інтересом розуміється відображення добробуту суспільства загалом, а не добробуту конкретної особи чи групи.

Соціальні працівники також використовують соціальні технології для підвищення обізнаності громадськості про актуальні питання соціальної справедливості, створення

та організації спільнот, а також для сприяння активізму та соціальних дій.

Можна дати таке визначення поняття «технології соціальної роботи і соціальної допомоги»: це способи діяльності соціального працівника на основі раціонального розподілу на прийоми і операції з їх наступною координацією, а також визначенням оптимальних засобів та методів їх виконання.

Іншими словами, технології соціальної роботи і соціальної допомоги – це сукупність прийомів, методів та впливів, що використовуються соціальними педагогами з метою досягнення успіху у вирішенні соціальних проблем та забезпечення ефективності надання соціально-педагогічної допомоги населенню.

Класифікація соціальних технологій за сферами застосування і основними завданнями: соціальні технології поділяються на специфічні соціальні технології регулювання, націлені на вирішення проблем у окремих сферах сусіпльного життя (виробничо-економічній, суспільно-політичній, духовно-культурній, соціально-побутовій).

За кордоном, а останнім часом і в Україні поширений такий варіант розподілу соціальних технологій **залежно від сфер діяльності:** соціальні технології, які використовуються переважно в сфері бізнесу, державного управління і діяльності некомерційних неурядових організацій.

Класифікація технологій за масштабом об'єкта:

Глобальні – пов'язані з вирішенням загальнолюдських проблем, націлені на світові тенденції розвитку, зв'язок суспільства і природи).

Регіональні – спрямовані на вивчення закономірностей соціального життя окремих територій чи регіонів та планомірні його зміни.

Інноваційні – спрямовані на створення і впровадження у сусіпльне життя таких нововведень, які приводять до якісних змін у різних сферах соціального життя, раціонального використання матеріальних та інших ресурсів суспільства. Очікуваним результатом їх впровадження має стати підвищення якості життя населення.

Рутинні – технології, засновані на минулому досвіді та не мають на меті перетворити соціальну реальність чи її частину, а, скоріше навпаки, сприяють збереженню існуючого порядку, засновані на минулому досвіді і використовуються протягом значного періоду часу.

Інформаційні – спрямовані на оптимізацію самого інформаційного процесу, його відтворення і функціонування. Інтелектуальні соціальні технології спрямовані на розвиток і стимулювання розумової діяльності людей, розвиток їхніх творчих здібностей.

Історичні – спрямовані на осмислення історичного досвіду за законами соціальної технологізації, тобто технологізацію історичних знань як умови політичного, економічного, духовного та соціального діагностування (досвід реформ).

Демографічні – орієнтовані на вивчення і вироблення способів механізму відтворення населення, зміни його чисельності, складу та розміщення і т.д.

За суб'єктом соціальної роботи:

1. «зовнішні» по відношенню до клієнта: державне втручання, допомога громадських та інших організацій, приватних осіб. Їх зміст полягає в створенні для особи, групи людей таких умов, щоб вони самостійно вирішували свої проблеми (як

приклад, створення робочих місць на підприємствах для осіб з інвалідністю).

2. соціальні технології, що здійснюються самими клієнтами (відкриття власної справи, відкладання певної частки доходів для соціального страхування та ін.).

До числа цього типу технологій (само- та взаємодопомоги) можна віднести ті дії, прийоми, способи, які використовують соціальні працівники, вирішуючи проблеми своїх клієнтів.

Також розрізняють соціальні технології роботи з людьми, що проживають на території даної країни і технології роботи та допомоги людям (групам людей), які в силу різних причин опинились за її межами (україномовне населення, українці в країнах близького та далекого зарубіжжя).

Загалом, технології соціальної роботи і соціальної допомоги можна умовно розділити також **на три групи:**

1. технології діагностики (побудовані на основі вивчення соціальних проектів і можливого прогнозування їхнього розвитку);

2. технології конструювання і проектування розвитку тих чи інших соціальних об'єктів;

3. технології реалізації соціальних проектів, програм та впровадження соціальних інновацій.

За рівнями складності:

а) прості, доступні неспеціалістам;

б) складні, що вимагають кваліфікації одного спеціаліста;

в) складні, що вимагають кваліфікації спеціалістів в різних галузях.

Загальні та конкретні технології соціальної допомоги.

До загальних технологій соціальної роботи та соціальної допомоги належать: соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна корекція, соціальна терапія, соціальна експертиза, соціальне прогнозування, соціальне проектування, посередництво (медіація), консультування.

2. Механізми впровадження соціальних технологій.

При розробці та використанні соціальних технологій слід враховувати наступне:

- По-перше, соціальні технології, оскільки вони безпосередньо пов'язані з людьми, повинні мати вигляд вивіреної експериментальної моделі, що містить науково обґрунтовані гарантії, що будь-яка технологія буде людині як благо.

1. По-друге, соціальні технології, хоча і припускають деяке повторення, застосування до схожих соціальних об'єктів, не можуть бути використані механічно, без відповідного коректування.

2. По-третє, соціальна технологія в певному значенні є завершеною, строгою системою дій, вирішення практичного завдання, але разом з тим це система, яка розвивається, оскільки вона збагатила новими операціями в ході втілення.

В.П.Лютий окреслює наступні етапи у реалізації соціальних технологій:

1. встановлення проблеми;

2. дослідження проблеми (причини проблеми, встановлення закономірностей її розвитку, можливих наслідків, особливостей об'єкта та можливостей суб'єкта допомоги);

3. планування діяльності (постановка мети, окреслення завдань, змісту та послідовності основних процедур, виявлення ресурсів, прогнозування очікуваних результатів, критеріїв ефективності);

4. експертиза, апробація та корегування плану діяльності;

5. реалізація діяльності відповідно до плану;

6. зворотний зв'язок (поточний контроль, корегування плану та процесу діяльності);

7. підведення підсумків;

8. пошук нової проблеми (за потреби).

3. Роль соціальної технологізації в оптимізації соціального забезпечення.

Однією з форм швидкого реагування на кризові ситуації, інструментом впровадження соціальної політики виступає професійна соціально орієнтована діяльність. Змістом її є надання допомоги людям, що потрапили у складну життєву ситуацію, шляхом діагностування їхніх проблем, прогнозування, посередництва, інформаційно-консультативної діяльності, прямої педагогічної і психологічної підтримки, яка стимулює власні сили клієнтів.

Комплексність проблем соціальної роботи, складність об’єктів і суб’єктів соціальних перетворень, необхідність при обмеженому об’ємі соціальних ресурсів одержання максимально значимого і ефективного результату – все це вимагає технологізації соціальної роботи, а специфіка цього виду діяльності визначає характер тих технологій, які використовуються соціальними педагогами.

На сьогоднішній день існують **два аспекти розуміння технологій соціальної роботи і соціальної допомоги:**

– по-перше, їх можна розуміти як способи застосування теоретичних висновків соціальної роботи як галузі наукового знання у розв’язанні практичних завдань;

– по-друге, під технологіями соціальної роботи і соціальної допомоги розуміють сукупність прийомів, методів і впливів, які застосовуються для досягнення поставлених цілей в процесі соціального розвитку, для розв’язання тих чи інших соціальних проблем.

Розрізняють **дві основні форми застосування технологій соціальної роботи і соціальної допомоги:**

1. Створення програм, які містять засоби і способи діяльності;
2. Реалізація діяльності, побудованої на основі таких програм.

В контексті різких соціальних змін, зростанні соціальних викликів та ризиків набуває актуальності постмодерністський погляд на соціальну технологію. Він розглядає її як певну сукупність усталених, проте унікальних ознак та дій, щодо яких алгоритм діяльності є сукупністю потенціальних способів, реалізація яких забезпечується особливостями самої соціальної ситуації. Відповідно, в центрі соціальної технології постає соціальний суб’єкт, що дає можливість акцентувати увагу на його саморозвитку та самореалізації. Бачення технології не як механічної сукупності прийомів та операцій дасть можливість подолати фрагментарність у підході до пізнання та діяльності щодо вирішення соціальних проблем.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.

2. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі ; уклад. : Гайдук Н. М., Клос Л. Є., Бік О. Я. [та ін.]. Львів : Новий Світ–2000, 2012. 616 с.

3. Іванова І. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг). К.: Університет «Україна», 2018. 302 с.

4. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.

5. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

6. Лютий В.П. Технологія соціальної роботи. Конспект лекцій. Розділ 1. Загальні технології соціальної робюоти. К.: Академія праці і соціальних відносин, 2003. 75 с. URL : http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/0e/0a/0e0a4cdd6fa918dbf8e703f859f6ae24daee5bd0 (дата звернення: 28.06.2026)

7. Надвинична Т.Л. Технології здійснення ефективної соціальної роботи. Вісник *Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013.* Вип. 3. http://surl.li/dycbj (дата звернення: 28.06.2026)

8. Теорія і практика соціальної роботи: навчальний посібник / О.Г.Карпенко, Н.Ф.Романова. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

Контрольні питання

1. Що таке соціальні технології?
2. Поясніть, чому на сучасному етапі розвитку суспільства зріс інтерес до соціальних технологій?
3. Що є змістом технологій соціальної роботи?
4. Назвіть підходи до визначення сутності соціальних технологій.
5. У чому полягають особливості соціальних технологій порівняно з технологіями матеріальної сфери життєдіяльності суспільства?
6. Які фактори визначають ефективність впровадження соціальних технології?
7. Чим можна пояснити різноманітність соціальних технологій?
8. За якими ознаками здійснюється класифікація соціальних технологій?

Тема 2. Технології індивідуальної роботи та індивідуальної допомоги

1. Загальні принципи та підходи до індивідуальної соціальної роботи.
2. Основні елементи індивідуальної соціальної роботи.
3. Контракт в індивідуальній роботі.
4. Основні моделі індивідуальної роботи з випадком (social casework).

1. Загальні принципи та підходи до індивідуальної соціальної роботи.

Практика індивідуальної соціальної роботи охоплює широкі групи клієнтів: дітей, підлітків, дорослих, людей похилого віку та сімей, а робота здійснюється через оцінку проблеми чи складної життєвої ситуації та втручання. Основна увага зосереджена на тому, щоб допомогти людям допомагати собі.

Найбільш поширеними індивідуальними проблемами в практиці соціальної роботи є: особистісні кризи та емоційні проблеми; сімейні конфлікти та кризи, проблеми на роботі, у школі, проблеми, пов'язані із втратою роботи тощо. Часто ці проблеми не можуть бути вирішені зусиллями особи, набуваючи масштабів та перетворюючись у складні життєві обставини, які потребують втручання та допомоги соціального працівника.

Світова практика соціальної роботи розглядає індивідуальну роботу з клієнтом як ведення випадку. Цей вид роботи має свої особливості:

1) Поведінка людини нерозривно пов’язана із соціальним та природним середовищем.

2) Можливості для покращення функціонування будь-якої людської системи включають зміну самої системи, модифікацію її взаємодії з навколишнім середовищем та зміну інших систем у її середовищі.

3) Робота з будь-яким рівнем людської системи – від індивіда до суспільства – спирається на подібність процесів соціальної роботи на всіх рівнях системи.

4) На соціального працівника покладається відповідальність працювати в напрямку справедливої соціальної політики.

Метою індивідуальної соціальної допомоги є створення середовища, яке підтримує оптимальний особистий розвиток людей, дозволяючи їм удосконалювати індивідуальні якості та здібності в межах свого соціального середовища.

У зарубіжній практиці соціальної допомоги традиційно визначають шість етапів процесу вирішення проблеми або допомоги:

– Вхід/залучення. На цьому етапі соціальний працівник встановлює початковий контакт з клієнтами та створює структуру взаємовідносин допомоги. Цей етап передбачає розвиток стосунків і довіри між соціальним працівником та клієнтом.

– Оцінка. Під час цієї фази соціальний працівник збирає інформацію від клієнта, а іноді й від близького клієнту соціального оточення.

– Планування та укладання контрактів. На цій стадії клієнти та соціальні працівники визначають свої відносини шляхом розробки контракту, який може бути формальним або неформальним. Відбувається постановка цілей, що забезпечує фокус і визначає напрям у процесі надання допомоги.

– Лікування/втручання. На цьому етапі і клієнт, і соціальний працівник працюють над досягненням поставлених цілей. Здійснюється постійний контроль та перевірка поставлених цілей.

– Оцінка. Після завершення етапу втручання слідує оцінка того, наскільки втручання допомогло у вирішенні проблеми клієнта.

– Припинення. Завершальний етап процесу надання допомоги – це процес, у якому клієнт і соціальний працівник взаємно визначають, коли і як завершаться відносини допомоги.

Загальну модель дій соціального працівника в індивідуальній роботі з випадком у

вітчизняній практиці допомоги можна показати як послідовність етапів:

1) Встановлення первинного зв'язку і потреби клієнта в змінах (початкова стадія процесу). Головним елементом у первинному зв'язку є відносини довіри.

2) Дослідження і роз'яснення проблеми. На цьому етапі відбувається встановлення між соціальним працівником і клієнтом відносин, що дозволяють визначити підходи до вирішення проблеми. Важливу роль відіграють як емпатія з боку соціального працівника, так і довіра з боку клієнта. Проте на цій стадії може виникнути й опір з боку клієнта, небажання продовжувати контакт.

3) Попередній контракт і мотивація. На даному етапі формується попередній усний контракт про підтримку і допомогу. Особа, яка потребує допомоги, повинна чітко ідентифікувати себе як клієнта, а соціальний працівник повинен усвідомлювати власну компетентність у вирішенні проблеми клієнта. Спільно з клієнтом соціальний працівник оцінює ситуацію клієнта, встановлює соціальний діагноз. Паралельно проводиться робота над мотивацією клієнта (бажання отримати допомогу; віра в досягнення змін; визначення ресурсів, подолання дискомфорту, реакція клієнта на загрозу обмеження статусу тощо)..

4) Оцінка. Вона завершує початкову стадію роботи соціального працівника з клієнтом і починає стадію визначення і розуміння проблеми.

На етапі оцінки одним з найпоширеніших методів отримання інформації є інтерв'ювання клієнта соціальним працівником. Інтерв'ювання доповнюється відвідуванням сім'ї клієнта, анкетними опитуваннями його оточення, що сприяє кращому розумінню ситуації клієнта.

5) Концептуалізація проблеми. На цьому етапі соціальний працівник і клієнт визначають мету, якої потрібно досягти, погоджують методи її досягнення, визначають завдання, які слід вирішити для досягнення мети. Поставлені цілі можуть бути як короткострокові, так і довгострокові цілі.

6) Дослідження стратегій рішення і розвиток плану втручання.

7) Вибір стратегії і укладення контракту. Оцінка процесу і результатів спільної роботи соціального працівника з клієнтом, узагальнення змін, що відбуваються і стабілізація ситуації.

8) Підготовка до втручання. На даній стадії відбувається обговорення програми і формування системи дій. Соціальний працівник повинен формувати позитивну мотивацію у клієнта, заохочувати його, здійснювати підтримку, для того, щоб відбувся процес зміни.

9) Здійснення втручання. Комплекс втручань постійно змінюється і модернізується.

10) Оцінка перешкод. У процесі взаємодії соціальний працівник може стикатися з багатьма бар'єрами, які перешкоджають досягненню поставлених цілей. Їх причинами можуть бути внутрішні конфлікти клієнта, відсутність у нього навичок взаємодії, тиск та спротив оточення клієнта, що перешкоджає процесу зміни, а також проблеми взаємодії між соціальним працівником і клієнтом.

11) Контроль і оцінка втручання. Соціальний працівник повинен мати у своєму розпорядженні значну кількість методів втручання. Проте при досягненні поставленої мети і переході до інших стадій він повинен повернутися на оцінки, щоб оцінити

отриманий результат, за потреби скорегувати процес втручання, уточнити план взаємодії з клієнтом.

12) Еволюція. При досягненні клієнтом поставлених цілей і конструктивних змінах відносини між соціальним працівником і клієнтом повинні бути припинені. Це передбачено і контрактом, а тому соціальний працівник і клієнт приймають обопільне рішення про завершення взаємодії.

Таким чином, процес допомоги – це плавна та динамічна послідовність взаємодії соціального працівника та клієнта, спрямована на вирішення проблем клієнта та покращення його соціального функціонування.

2. Основні елементи індивідуальної соціальної роботи.

До основних елементів індивідуальної соціальної роботи належать:

1) первинний контакт соціального працівника з клієнтом. На цьому етапі важливою виступає емпатія соціального працівника, його вміння вислухати клієнта та скласти первинне уявлення про проблему клієнта. Важливим є вміння соціального працівника вести комунікацію з клієнтом, для виявлення причин проблем у клієнта.

2) знання та досвід соціального працівника. Слід мати на увазі, що знання та досвід стосуються не тільки клієнта, а й самого фахівця. По відношенню до клієнта знання та досвід виступають вміння як отримати відомості про життя; клієнта, розуміння його особливостей, поведінки та життєвої історії, вміння слухати і чути історію клієнта, розуміння причин тих ччи інших дій клієнта, повага до особистості, отримання освіти та досвіду тощо.

З позицій фахівця знання та вміння постають як процес отримання професійного досвіду, розвиток здатності до вербальної та невербальної комунікації, співчутливість, емпатія, вміння завоювати довіру, здатність поважати культурне різноманіття, вимогливість до себе та ін.

Соціальна робота не може базуватися лише на теоретичному знанні і академічному навчанні, а й має бути пов’язана із застосуванням цих знань у середовищі, де практикується соціальна робота. Тому компонентами належної практики є знання, цінності, етика соціальної роботи, включаючи правовий і політичний контекст та навички.

3. Контракт в індивідуальній роботі.

Соціальна робота та соціальна допомога будуються навколо системи відносин «соціальний працівник-клієнт» як взаємних відносин співпраці. Для оптимізації та полегшення цих відносин соціальні працівники та клієнти укладають між собою договори (контракти), у яких визначаються обов’язки соціального працівника та клієнта, а також визначаються ті проблеми клієнта, які є метою програми допомоги.

Соціальний контракт – це «договір, який укладається між замовником та виконавцем соціального замовлення, і в якому визначаються економічні й правові зобов’язання сторін та регулюються взаємовідносини замовника і виконавця» [5]. На законодавчому рівні термін «соціальний контракт» в Україні відсутній, а його елементи лише починають впроваджуються. Проте в зарубіжних країнах, де соціальна робота та соціальна допомога в громадах є складовою діяльності соціальних служб і соціальних

працівників, соціальний контракт доволі поширений. Контракти забезпечують підзвітність і прозорість між усіма сторонами в системі відносин «соціальний працівник-клієнт». Двома основними частинами контракту є цілі взаємодії та плани дій. У контрактах також можуть бути зазначені методи, які використовуються для оцінки прогресу клієнта на шляху до цілей втручання.

Для соціального працівника контракт є основою для реалізації адекватної допомоги відповідно до функцій соціальної служби. Для клієнта контракт є певним захистом, визначаючи його місце у системі взаємовідносин із соціальним працівником, а також дає підставу для позову у разі порушення прав клієнта. Клієнт, як і соціальний працівник, є активним учасником взаємодії, а тому теж несе відповідальність за процес зміни ситуації.

Виділяють такі основні елементи соціального контракту:

1. опис основної проблеми або питання, яке є фокусом роботи з випадком;
2. опис цілей, для досягнення яких працюватимуть як соціальний працівника, так і клієнт;
3. опис планів дій, які допоможуть клієнтам досягти цих цілей.

При укладанні контрактів мають бути дотримані наступні принципи:

1. Пріоритетність потреб клієнта, які є підставою для укладення контракту.
2. Відповідальність соціального працівника за надання допомоги клієнту.
3. Відповідальність соціального працівника за обслуговування, роз'яснення можливостей соціальних служб під час надання клієнту підтримки.
4. Формулювання контракту таким чином, щоб клієнт міг мати широкий вибір засобів і ресурсів для вирішення своїх цілей і завдань, та бути зрозумілим для обмеження вибору проблем, що не входять у функції соціальних служб.
5. Принцип "послідовного структурування": клієнти поступово, у міру вирішення окремих завдань, розширюють область проблем, що вимагають втручання з боку соціального працівника.
6. Гнучкість. У контракті повинна відображатися не лише специфіка роботи соціальних служб, він повинен бути досить гнучкий, щоб пристосуватися до непередбачених обставин чи ситуації клієнта або членів його сім'ї.

4. Основні моделі індивідуальної роботи з випадком (social casework).

Робота з випадком – це основний і безпосередній метод соціальної роботи з окремим клієнтом. Це метод соціальної роботи, який допомагає людям завдяки власним зусиллям долати складні життєві обставини, мінімізувати їх негативний вплив, досягати позитивних змін у соціальному функціонуванні. Для того, щоб побудувати міцні стосунки з клієнтом, соціальний працівник повинен дотримуватись таких принципів, як:

Індивідуалізація. Кожна людина унікальна відповідно до свого ставлення, ідеології, думок, почуттів тощо. Проблеми людини різні від людини до людини.

Цілеспрямоване вираження почуттів. Працівник справи повинен дати клієнтові можливість висловити свої почуття, не схвалюючи і не засуджуючи їх. Між клієнтом та працівником мають встановитися конструктивні відносини. Не слід вказувати на хороші чи погані якості клієнта, інакше це створить психосоціальну проблему.

Контроль емоцій. Соціальний працівник, вирішуючи проблему клієнта, не повинен демонструвати емоційність.

Самовизначення. Клієнт повинен прийняти власне рішення для вирішення проблеми.

Прийняття. Соціальний працівник повинен приймати як негативні, так і позитивні почуття клієнта, поважаючи його гідність.

Ставлення без осуду. Соціальний працівник не повинен оцінювати клієнта як винного чи невинного.

Конфіденційність. Під час роботи з клієнтом соціальний працівник не повинен розголошувати проблему клієнта і не порушувати довіру клієнта.

Моделі роботи з випадком.

Кожна модель описує, як соціальний працівник впроваджує теорії в практиу роботи.

Психоаналітична модель. Розроблена З.Фрейдом та базується на розумінні структури особистості, яка включає несвідоме, свідоме та надсвідоме. Це допомагає соціальному працівнику зрозуміти психологічні мотиви клієнта, афекти, занепокоєння, спроможність подолати, захист, свідомі та несвідомі сили особистості.

Психосоціальна терапія. Психосоціальний підхід Ф. Ролліс підкреслює, що необхідно розуміти внутрішні реалії людини та соціальний контекст, у якому вона живе. Він зосереджується не тільки на ситуаційній складовій стресу клієнта, а й на його особистості, включаючи попередній досвід та функціонування его.

Модель вирішення проблем. На етапі вирішення проблем у роботі з випадком увагаь зосереджується на виявленні проблеми, над якою потрібно працювати, та розбитті її на частини, що піддаються контролю, встановленню / обмеженню цілей. Акцент робиться на поточній проблемі. Фаза вирішення проблем також підкреслює розбивку проблем на частини. Розділивши проблему, соціальний працівник може допомогти клієнтам набути впевненості у вирішенні їхніх проблем.

Кризове втручання. Воно допомагає соціальному працівнику вивчити вплив стресу та тривоги на окремих осіб, оцінити механізми подолання та здатність вирішувати проблеми, а також допомогти їм мобілізувати власні ресурси та знайти рішення. У кризовому стані люди більш сприйнятливі до допомоги та легше адаптуються до змін, а отже, швидкі та ефективні відповіді з боку соціального працівника можуть мати тривалий позитивний вплив на окремих людей.

Модель модифікації поведінки: модифікація поведінки, зосереджена виключно на діях клієнта, використовуючи такі методи поведінки, як позитивне та негативне підкріплення, допомагає багатьом соціальним працівникам зрозуміти поведінкову модель клієнтів. Це також допомагає засвоєнню нових адаптивних методів, використовуючи підхід до модифікації поведінки.

Соціологічна модель: соціологічні теорії корисні для аналізу суспільства, виявлення соціальних чинників, які призводять до появи складних життєвих обставин, що полегшує процес надання допомоги клієнтам

Еклектична модель. Вона базується на багатьох теоріях, включаючи взаємодоповнюючі, конкуруючі або навіть суперечливі теорії, залежно від ситуації та

потреб клієнта. Еклектизм можна використовувати як для пояснення людської поведінки, так і для втручання в поведінку людини, групи чи спільноти. Для клієнтів еклектичні моделі демонструють, що їх складна життєва ситуація не є невирішуваною, а соціальному працівнику дають можливість підібрати найбільш корисне теоретичне пояснення чи втручання для клієнта/спільноти.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Іванова І. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг). К.: Університет «Україна», 2018. 302 с.
3. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.
4. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с
5. Стельмащук О. Соціальний контракт: як відповідальний бізнес допомагає суспільству і чи можливо це в Україні? Site.ua. 1 жовтня 2021.https://site.ua/slobidka.nova/socialnii-kontrakt-yak-vidpovidalnii-biznes-dopomagaje-suspilstvu-i-ci-mozlivo-ce-v-ukrayini-iy36qjr (дата звернення: 27.09.2022)
6. Теорія і практика соціальної роботи: навчальний посібник / О.Г.Карпенко, Н.Ф.Романова. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

Контрольні питання

3. Які особливості надання індивідуальної соціальної допомоги?
4. Що таке екстрене та кризове втручання (на основі відповідних Державних стандартів соціальної послуги)?
5. Що таке «робота з випадком»?
6. Дайте визначення поняття «соціальний супровід».
7. Для чого в індивідуальній соціальній роботі укладається контракт? Назвіть основні вимоги до його укладання.

Тема 3. Технології групової роботи та групової допомоги

1. Теоретичні основи групової соціальної роботи.
2. Види груп у груповій соціальній роботі.
3. Ресурси, можливості, переваги та недоліки групової роботи.

1. Теоретичні основи групової соціальної роботи.

Групова робота – це метод соціальної роботи, який допомагає людям покращити своє соціальне функціонування за допомогою цілеспрямованого групового досвіду та ефективніше справлятися зі своїми особистими проблемами.

У. Глассман та Л. Кейтс – американські спеціалісти з соціальної роботи – здійснили аналіз групової соціальної роботи з позицій гуманістичного підходу. Вони

визначили групову роботу як процес «демократичної взаємодопомоги» між членами групи, метою якого є досягнення бажаних змін. Подібне розуміння групової роботи продиктовано демократичними і гуманістичними цінностями. При цьому визнається, що відмінності між членами групи збагачують всіх учасників.

Групова робота складається з цільової діяльності з невеликими групами людей, спрямованої на задоволення їх біопсихо-соціально-емоційних потреб. Групова робота спрямована як на окремого учасника групи, так і на групу в цілому.

Групова робота – це обґрунтована практика, яка сприяє кращим результатам для учасників групи. Вона дозволяє учасникам навчатися та застосовувати знання, вміння, навички, які вони отримують в результаті взаємодії з групою, до інших аспектів свого життя, а також до взаємодії з соціальним середовищем.

Участь членів групи в обговоренні та навчальній діяльності часто дає можливість подолати проблеми швидше та ефективніше. Групова робота може стати альтернативою втручання для окремих осіб та сімей, які не потребують індивідуального супроводу.

Групова робота характеризується власною метою, передбачуваними результатами, процесами та зосередженістю на взаємному впливі. Метою є надання клієнту допомоги через передавання групового досвіду для розвитку його фізичного і духовного потенціалу, формування бажаної соціальної поведінки. Робота групи ґрунтується на використанні групової динаміки та взаємного впливу для забезпечення ефективності.

Групова робота складається з таких компонентів:

Оцінка потреб, яка інформує про виникаючі та наростаючі біо-психо-соціально-емоційні тенденції суспільства.

Чіткі плани втручання, які допоможуть учасникам групи досягти своїх цілей або задовольнити свої потреби.

Свідоме використання навчальної діяльності, групової динаміки та відносин для здійснення змін.

Підготовка та планування, сприяння та оцінка групи ведучими та керівниками групової роботи.

2. Види груп у груповій соціальній роботі

Вітчизняні фахівці виділяють три моделі групової роботи: терапевтична групова робота (групова психотерапія); соціальна групова робота; групи самодопомоги.

Основні види груп, які використовуються у соціальній роботі, – групи відновлення, посередницькі групи, групи самодопомоги, освітні групи, терапевтичні групи.

У зарубіжній практиці групової соціальної роботи можна виділити ряд моделей:

Модель усунення несправності (Вінтер, Р. Д., 1967) – увага зосереджується на індивідуальних дисфункціях, а група є контекстом і засобом для зміни девіантної поведінки.

Взаємна або посередницька модель (В. Шварц, 1961) – заснована на теорії відкритих систем, гуманістичній психології та екзистенціальній перспективі.

Основними у цій моделі є відносини між членами групи, що полягають у взаємних транзакціях та інтенсивних зобов'язаннях.

Модель розвитку (Berustein, S. & Lowy, 1965) – заснована на психології егоїзму Е. Еріксона, груповій динаміці та теорії конфліктів. У цій моделі групи розглядаються як такі, що мають певний ступінь незалежності та автономії, але зв'язок і динаміка руху між групами та їхніми членами, між групами та їх соціальними установками вважається вирішальною для їх існування, життєздатності та досягнень.

Модель соціальних цілей (Gisela Konopka & Weince, 1964) – заснована на «програмуванні» суспільної свідомості, соціальної відповідальності та соціальних змін. Участь у роботі групи сприяє посиленню особистих функцій окремих людей, що, у свою чергу, може вплинути на соціальні зміни. Це призводить до підвищеняї самооцінки та збільшення соціальної сили як групи, так і окремих її членів.

Групи відновлення. Дані групи організовуються в мікросоціумі в місцях проживання клієнтів. Основна мета – спільне раціональне проведення вільного часу. В основі групової динаміки лежить спонтанна активність групи, добровільне долучення членів групи до участі у проведенні дозвілля, для спільного обговорення інформації з різних сфер життя (політика, економіка, культура і т.п.).

Групи з відновлення умінь. Основною метою діяльності цих груп є допомога клієнту відновити втрачені вміння або набути їх. Такі групи мають досить широкий спектр діяльнісних форм: від спортивних ігор до занять прикладним мистецтвом (в'язання, вишивання, гончарство і т.п.).

Освітні групи. Соціальна робота в освітніх групах будується на основі загального інтересу клієнтів до певної проблеми. Ці проблеми, як правило, фокусуються навколо реальних потреб окремих індивідів, їх сімей або належать до соціальних запитів особи/сім'ї (раціональне використання коштів та вміння планувати сімейний бюджет, питання виховання дітей, бажання брати участь у громадській та політичній діяльності тощо).

Посередництво. Метою діяльності груп посередництва є гармонізація потреб особи та суспільства. Соціальний працівник, виступаючи в ролі посередника і використовуючи вміння наснаження, допомагає клієнту досягти того, чого він потребує, через терапевтичні можливості групового процесу. У процесі групової взаємодії пояснюються справжні причини проблеми клієнта. Метод спрямований на надання практичної допомоги в подоланні впливів несприятливого середовища та подолання складної життєвої ситуації.

Групи самодопомоги. В них допомога, яка надається в групі, будується на взаємній підтримці її членів. Соціальний працівник, організовуючи процес, передає свої функції групі. Учасник групи представляє свою проблему, яку група обговорює, допомагаючи йому раціонально усвідомити її сутність. Метою групової роботи є зняття/вирішення проблеми клієнта.

Терапевтичні групи. Основна мета цих об'єднань – на основі групового спілкування розвивати розуміння індивідом навколишнього середовища. Групова терапія переслідує такі цілі:

1. допомагає розвивати навички міжособистісного спілкування;
2. сприяє розвитку особистості;

3. допомагає коригувати хронічні проблеми зі здоров'ям;
4. **сприяє самоусвідомленню особистості.**

3. Ресурси, можливості, переваги та недоліки групової роботи.

Серед переваг групової роботи виділяють:

– **економічні:** економне використання часу, засобів та кількості фахівців, задіяних у наданні допомоги;

– **психологічні:** фактор групової динаміки; фактор групового впливу (феномен наслідування, навчання на чужому досвіді через аналіз групового матеріалу, розвиток уміння бачити себе таким, яким бачать людину інші люди). Члени групи, які мають схожі проблеми, можуть допомогти один одному, поділившись своїм досвідом. Таким чином, у груповій роботі наголос робиться на принципи взаємодопомоги та самодопомоги. Основна перевага групової роботи – це те, що кожен учасник сам стає помічником і допомагає в групі. Таким чином, допомога надається і приймається в дусі рівності;

– **вагомий терапевтичний ефект:** парадоксом групової роботи є те, що груповий ефект та результат роботи є вищий, ніж сума індивідуальних результатів. Під час роботи у групі клієнт почувається більш комфортно і захищено, усвідомлюючи, що він не один, хто має таку ж складну життєву ситуацією чи кризу. Відповідно, зростає його активність стосовно можливостей подолання проблеми. Група надає її членам можливість активно розвивати кооперацію та інтеграцію для вирішення проблеми.

Учасники групи розширюють можливості інших її членів, підвищуючи їх свідомість та обізнаність. Рішення обговорюються та приймаються спільно, а подальші дії регламентуються та реалізуються.

Групова робота дуже ефективна для певних груп людей, таких як підлітки, діти та жінки. Цим групам зручніше отримувати допомогу в групах, оскільки їхня потреба в безпеці та приналежності до спільності задовольняється саме в групах.

До недоліків групової соціальної роботи можна віднести:

– складність у досягненні конфіденційності, оскільки особисті проблеми та знання передаються групі;

– складність впливу на групу (вплив на клієнта при індивідуальній роботі є простішим);

– ускладнений процес формування груп. Члени групи можуть вибувати, бути відсутніми чи відмовлятися від співпраці, що може призвести до розпаду груп;

– групова робота часто перетворюється на ігри та задоволення, нехтуючи процесом подолання складної життєвої ситуації чи проблеми;

– загроза надмірного впливу на групу особи неформального лідера (як правило, таке лідерство носить негативний характер), що буде ускладнювати роботу з групою в цілому; підвищення конформної поведінки членів групи (пасивне пристосування до вимог, стилю спілкування, роботи групи тощо); психологічна залежність членів групи від групи як цілісності;

– група потребує суттєвих затрат часу, визначеного місця для зібрання та ресурсів;

– на рівні роботи групи конкретному індивідуальної може бракувати уваги, а учасники, які не беруть участі у груповій роботі, відчувають самотність;

– групова робота може посилити стигму та дискримінацію, з якими стикаються члени суспільства, коли вони ототожнюються з групою;

– нестача професійного досвіду (особливо у групах самодопомоги), оскільки групова робота розглядається як загальна навичка, якою може оволодіти кожен;

– групова робота підходить не усім особам. Людям з підвищеним рівнем тривожності, невпевненістю у собі, а також агресивністю робота в групі може бути протипоказана.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.

2. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі ; уклад. : Гайдук Н. М., Клос Л. Є., Бік О. Я. [та ін.]. Львів : Новий Світ–2000, 2012. 616 с.

3. Іванова І. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг). К.: Університет «Україна», 2018. 302 с.

4. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

5. Теорія і практика соціальної роботи: навчальний посібник / О.Г.Карпенко, Н.Ф.Романова. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

Контрольні питання

1. Пригадайте історію становлення і розвитку методу групової роботи.
2. У яких випадках використовується групова робота?
3. Які переваги та недоліки групової роботи і допомоги в порівнянні з індивідуальною?
4. Назвіть фактори, що сприяють чи заважають груповій роботі.
5. Назвіть стадії розвитку групи.
6. Визначіть ролі, соціального працівника в процесі групової роботи.
7. Розкрийте основні підходи до створення груп взаємодопомоги.

Тема 4. Технології роботи в громаді, соціальна допомога на рівні громади

1. Громада як об'єкт соціальної допомоги. Ресурси громади та соціальний капітал.
2. Сучасні класифікації моделей соціальної роботи в громаді.
3. Роль соціальних працівників у громаді та методи роботи з громадою.
4. Стратегії і тактики діяльності. Особливості застосування тактики співпраці і тактики протистояння.

1. Громада як об'єкт соціальної допомоги. Ресурси громади та соціальний капітал.

Кембріджський словник подає наступне визначення громади (community) – люди, які проживають на одній конкретній території, або люди, які вважаються єдиним цілим через спільні інтереси, соціальну групу чи національність [11]. Громада є об'єднанням людей для захисту від загроз і ризиків та підтримки один одного в боротьбі за подолання цих загроз.

Для соціальних працівників, які займаються безпосередньою практикою на мікрорівні, дуже важливо, щоб вони розуміли середовище, де живуть і працюють їхні клієнти, доступні їм ресурси та те, як процеси в громаді впливають на індивідуальну поведінку. Для соціальних працівників макрорівня, чия практика зосереджена на соціальній політиці, громаді, організації, планування програм та адміністрування, громада є центральною частиною їхньої роботи. Громада також є ціллю або рушієм змін, якщо втручання спрямовані на вирішення широкого кола соціальних проблем, які стосуються великої групи людей

На рівні громади соціальні працівники можуть оцінювати та вирішувати потреби окремих осіб, сімей і груп, захищаючи інтереси своїх клієнтів. Вони також можуть згуртувати членів громади навколо соціальних рухів і ключових проблем (бідність, бездомність тощо).

UNICEF визначила топ-10 пріоритетів розвитку соціальних послуг у громадах:

– Прийняття ефективних процедур міжгалузевої співпраці. Для надання ефективних соціальних послуг органи місцевого самоврядування мають співпрацювати між собою на основі офіційних протоколів, а співпраця не повинна залежати від особистих зв'язків між фахівцями різних відділів. Наприклад, між вчителями та лікарями має бути вироблений чіткий порядок дій у разі виявлення випадків насильства в сім'ї чи бездоглядності дитини.

– Розвиток інфраструктури в громадах. Це стосується розвитку центрів соціальних служб, дорожньо-транспортної сполучення для доступності тьаких центрів для всіх, особливо для людей з обмеженими можливостями. У розбудові будь-якої соціальної інфраструктури, включно з дитячими майданчиками, необхідно враховувати інклюзивність.

– Впровадження посади фахівця з соціальної роботи. Цей фахівець із належною кваліфікацією відповідає за оцінку потреб та надання соціальних послуг у громаді, а також безпосередньо працює з вразливими сім'ями та дітьми. Фахівці соціальної роботи розробляють індивідуальні плани для кожного конкретного випадку та визначають інструменти та методи підтримки.

– Створення служби денного догляду. Це найбільш затребувана послуга за результатами оцінки потреб у громадах-учасницях проекту SPILNO. Батьки, які виховують дітей з обмеженими можливостями, потребують підтримки та догляду. Послуга актуальна і для інших соціально незахищених сімей. Громади, які вже мають послуги денного догляду, мають інформувати про це мешканців та забезпечувати доступність та високу якість послуг, що надаються.

– Збір статистичних даних. Він дозволяє скласти ефективний бюджет і сприяє тому, щоб кожна потребуюча особа/група не залишилася без допомоги, а також

дозволяє уникнути неправомірних витрат. Завдяки зібраним даним місцева влада може зосередитися на відповідних потребах і бюджетах для комплексних рішень. Органи місцевого самоврядування повинні знати та вміти використовувати різноманітні джерела статистичної інформації на місцевому, регіональному та національному рівнях.

– Створення системи управління інформацією. Іноді інформація від різних державних органів суперечлива. Це унеможливлює визначення реальної кількості сімей, які потребують соціальних послуг, а також заважає розробці ефективної місцевої політики щодо цих сімей. Створення єдиної інформаційної системи управління забезпечує ефективний обмін інформацією та взаємоперевірку, а також полегшує спільне прийняття рішень.

– Здійснення підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної сфери Соціальна робота, як і будь-яка інша професія, розвивається, у ній з'являються нові інструменти та підходи. Відповідно, соціальні працівники повинні мати доступ до найкращих практик і застосовувати їх.

– Покращення надання психологічних консультацій. Стрес може спричинити серйозні психологічні проблеми та/або важкі життєві обставини. Тому вчасно надана психологічна консультація може запобігти негативним суспільним наслідкам, таким як розлучення, насильство в сім'ї, інституціоналізація дитини. Особливого значення психологічна консультативна допомога набула в період воєнного стану в Україні. Такої допомоги потребують і військові, які повернулися з зони бойових дій, а також військові та цивільне населення, яке отримало фізичні та психологічні травми тощо. Вона є актуальною і для батьків, які виховують дітей з інвалідністю.

– Запровадження механізму закупівлі соціальних послуг (соціальне замовлення). Вітчизняне законодавство дозволяє закуповувати високоякісні соціальні послуги не лише у традиційних надавачів (державних установ), а й у неурядових суб'єктів, таких як організації громадянського суспільства, релігійні організації та місцевий бізнес. Запровадження такої форми соціального замовлення покращує якість соціальних послуг та робить їх більш орієнтованими на людину.

– Підтримка розвитку ринку соціальних послуг. Будь-яку сферу послуг, у тому числі соціальну, можна стимулювати наявною конкуренцією. Тому громади повинні проводити відкриті тендери на закупівлю соціальних послуг у різних надавачів, у тому числі державних, приватних та неурядових організацій. Місцева влада має забезпечити належний контроль якості ..

Територіальна громада є зосередженням економічних, соціальних, культурних та політичних інтересів її населення. Необхідною умовою її розвитку є соціальний капітал.

Вперше поняття «соціальний капітал» вжив соціолог П. Бурдьє, який визначив його як соціальні зв'язки, які можуть виступати ресурсом для отримання вигід.

Футуролог Ф.Фукуяма під соціальним капіталом розуміє формальні та неформальні норми або цінності, які уможливлюють колективні дії у групах/спільнотах людей. Отже, соціальний капітал обмежується рівнем суспільної довіри («trust») і є нематеріальним чинником, який визначає приналежність осіб до певної спільноти, їх взаємну довіру та участь у спільних справах. Це підвищує індивідуальні ресурси

кожного члена групи за рахунок ресурсів групи і одночасно посилює саму групу.

Американський політолог Р. Патнем підкреслює, що центральною ідеєю соціального капіталу є соціальні мережі та пов'язані з ними норми взаємодопомоги, які становлять цінність для людей, які перебувають у цих мережах..

Соціальний капітал суспільства формують комунікації між різними суб'єктами, які здійснюються на основі певних моральних принципів і спільних цінностей. У свою чергу, стан соціального капіталу у суспільстві впливає на характер комунікацій між людьми.

До якісних та кількісних показників відносять такі компоненти соціального капіталу, як довіру та соціальну залученість громадян, які виникають та розвиваються через участь людей в колективних діях, створення груп і мереж, інформування та комунікації.

Соціальний капітал проявляється у:

-громадській активності мешканців та їхній участі у суспільному житті – безпосередньо або у складі об'єднань, а також виявлення готовності до такої діяльності;

-ставленні громадян, інститутів громадянського суспільства, органів влади один до одного, характері взаємовідносин між ними (рівень довіри, солідарність, толерантність, готовність до співпраці та ін.);

- усвідомленні членами суспільства своєї відповідальності за стан справ у своїй громаді, в регіоні та у країні в цілому.

Умовою формування соціального капіталу, основою для об'єднання людей для захисту або для реалізації спільних інтересів є соціальна довіра. Результатом соціального капіталу є громадська активність (участь у громадському житті, довіра до громадян та державних і недержавних інституцій, взаємність тощо).

2. Класифікації моделей соціальної роботи в громаді.

Моделі роботи в громаді призначені для того, щоб правильно зорієнтувати людину, котра прагне щось змінити в громаді. Першу класифікацію моделей роботи в громаді запропонував **Д. Ротман**, який визначив три основних напрями практичної діяльності:

- місцевий розвиток або розвиток населеного пункту (Locality Development);

- соціальне планування (Social Planning);

- соціальну дію (Social Action).

За цією класифікацією, місцевий розвиток розглядають як організовані зусилля людей щодо поліпшення умов життя в громаді та здатності людей до участі в цьому житті.

Модель місцевого розвитку – це модель суспільної практики, яка ґрунтується на переконанні, що для здійснення змін до планування, впровадження та оцінки слід залучити максимально значчу чисельність представників спільноти. Серед ключових тем – використання демократичних процедур, добровільна співпраця, самодопомога, розвиток місцевого лідерства та освітні цілі.

Модель соціального планування

Для цієї моделі характерний раціональний спланований технічний процес

вирішення проблем щодо соціальних проблем. Ступінь участі громади може бути різним, однак розвиток спроможності громади чи сприяння докорінним чи фундаментальним соціальним змінам не є головною метою цієї моделі спільноти.

Модель соціальних дій

Практики, які застосовують цю модель, припускають, що для забезпечення вимог громади щодо збільшення ресурсів або поліпшення становища необхідно залучити незабезпечені групи населення. Ключовими темами цієї моделі є соціальна справедливість, демократія та перерозподіл влади, ресурсів та прийняття рішень.

Моделі розвитку громади дозволяють людям, які проживають у її межах, покращувати своє оточення. Моделі можуть суттєво відрізнятися залежно від багатьох чинників: ініціативності окремих осіб та груп, наявних коштів, потреб громади та поточної економічної ситуації. Різні типи моделей розвитку громади можуть базуватися на потребах, цілях чи активах. Спільнота може використовувати одну або більше моделей одночасно або протягом тривалого періоду часу, охоплюючи багато різних етапів спільноти, а органи місцевого самоврядування можуть бути каталізаторами змін у громаді за допомогою цих моделей.

Моделі розвитку громади, засновані на потребах, зосереджені на конкретних потребах окремих осіб або груп у певній місцевості. Наприклад, може виникнути потреба у більшій кількості шкіл, дитячих садків із збільшенням населення громади. В інших випадках інфраструктура – наприклад, дороги та комунальні будівлі – може викликати потребу у покращенні місцевості. У цій моделі менеджерам громади та іншим посадовцям може знадобитися проведення зустрічей із членами місцевої громади, метою яких є визначення найбільших потреб громади та спрямування коштів на вирішення проблем через проекти розвитку.

Розвиток громади може включати впровадження нових послуг, таких як молодіжні спортивні ліги. Цільові моделі значно відрізняються від моделей розвитку громади, що базуються на потребах. Тут місцеві чиновники можуть встановлювати цілі – зі схваленням громади чи без нього – які потрібно досягти за рахунок коштів громади. Цілі можуть бути орієнтовані на довгострокову перспективу. В той же час, цілі можуть бути широкими і не зовсім відповідати потребам громади. Проте вони необхідні для створення стабільного бізнес-середовища, залучення нових компаній і підвищення рівня доходів тих, хто живе в прилеглих районах.

Моделі розвитку громади на основі активів залежать від ресурсів, які спільнота має у своєму безпосередньому розпорядженні. Наприклад, громади, які мають високий рівень фінансових надходжень, можуть витрачати ресурси на проекти, залучення фахівців, ремонти тощо. Розвиток на основі активів допомагає громаді покращити життя багатьох громадян одночасно.

Моделі розвитку громади можуть охоплювати тривалі періоди часу, необхідні для завершення проектів. Такі довгострокові плани вимагають від керівництва та населення стійкості, щоб протистояти можливому політичному тиску з метою зміни планів розвитку .

Модель Д.Ротмана не єдина серед моделей соціальної роботи та допомоги в громаді. Можна виділити ряд модеоей, які базується на інших підходах:

Інші класифікації та моделіроботи в громаді;

•класифікація американської асоціації соціальних працівників;

•феміністська парадигма розвитку громади;

•парадигма (само)мобілізації;

•концепції соціального підприємництв.

3. Роль соціальних працівників у громаді та методи роботи з громадою.

Українська дослідниця соціальної роботи Т. Семигіна до методів роботи в громаді на основі класифікації за участю членів громади відносить:

• **недирективний метод** (ініціаторами рішень і їх втілювачами є самі члени громади);

• **директивний метод** (рішення ухвалюються лідерами, участь членів громади зводиться до функціонування комітету).

Т. Петренко зазначає, що ролі соціальних працівників у громаді визначаються і обумовлюються як моделями роботи, так і основними викликами, які стоять перед громадою. Так, у моделях Д.Ротмана соціальні працівники можуть виконувати ролі від учителя до агітатора:

– модель місцевого розвитку – соціальний працівник громади має роль посередника у процесі змін та організатора невеликих груп, орієнтованих на розв'язання конкретного завдання;

– модель соціального планування – в основному соціальні працівники грають роль «експерта», виступаючи агентами змін. Їх завдання – не лише збір та аналіз даних, але й організація взаємодії між різними установами та органами влади;

– модель соціальної дії – соціальні працівники виступають у якості організаторів груп людей, які піддаються дискримінації. Завданням працівника є мобілізація мас через створення масових організацій і рухів, координація їх взаємодії, а також вплив на політичний процес [7, Петренко].

Фахівець із організації соціальної роботи в громаді Елісон Гілхріст виділяє такі основні ролі соціальних працівників:

1.організатор;

2.захисник прав;

3.розхитувач устрою;

4.вчитель соціальних умінь;

5.порадник..

Соціальний працівник виконує у громаді ряд ролей та функцій:

- посередник;
- захисник інтересів і законних прав людини;
- партнер у складі мультидисциплінарної команди (з численними суб'єктами громади);
- організатор, в т.ч. надання допомоги;
- представник державних і недержавних організацій та установ;
- експерт у постановці соціального діагнозу;
- надавач послуг: інформаційних, юридичних (соціальний працівник має знання у правовому полі соціального захисту), соціальних, психологічних. соціально-

психологічних, педагогічних, соціально-медичних, певною мірою – суїцидологічних, психоаналітичних тощо);

- помічник тощо.

4. Стратегії і тактики діяльності. Особливості застосування тактики співпраці і тактики протистояння.

Сучасна стратегія розвитку громади повинна:

– містити ясні цілі, досягнення яких є вирішальним для загального результату місцевого розвитку;

– підтримувати громадську ініціативу;

– концентрувати головні зусилля в потрібний час у потрібному місці;

– передбачати таку гнучкість поведінки, щоб використовувати мінімум ресурсів для досягнення максимального результату;

– сприяти адаптації розвитку території до зовнішніх змін;

– спрямовувати дії органи місцевого самоврядування у потрібному напрямку;

– визначати скоординоване керівництво;

– окреслювати коректну послідовність дій;

– забезпечувати гарантовані ресурси.

Тактики роботи в громаді можна поділити на три групи: тактики співпраці, проведення кампаній та протистояння (боротьби).

Тактика співпраці передбачає такі робочі стосунки, коли дві сторони (системи) досягають домовленості щодо майбутніх змін. Така тактика орієнтована на досягнення консенсусу. У ній використовуються такі методи і напрями діяльності, як впровадження змін та розвиток потенціалу (участь у процесі змін, наснаження).

Тактику кампанії використовують у ситуації, коли тих, на кого спрямовані дії, потрібно переконати у важливості змін, і між двома системами зберігається можливість для комунікацій. Ефективність проведеної кампанії може визначати, якою буде подальша тактика – обопільною або ж змагальною.

Тактика кампанії включає в себе навчання; переконання та лобіювання; звернення до ЗМІ. До арсеналу тактики протистояння належать: проведення переговорів; організація масових акцій як законних (наприклад, демонстрацій), так і незаконних (наприклад, акцій громадської непокори); показові судові процеси.

Тактика протистояння означає незгоду між двома системами. Вона орієнтована на конфлікт та може бути застосована у випадку, коли не можна вдатися до тактики стратегії чи кампанії.

У рамках трьох тактик виділяють більш вузькі види діяльності, які вимагають від працівників у громаді відповідних знань, навичок та поведінки.

Література:

1. Алейнікова У. Соціальний капітал як фактор регіонального розвитку. *Наукові праці НДФІ*. 2012. Вип. 4. С. 84–90.

2. Грицаєнко М.І. Соціальний капітал територіальних громад та їх об’єднань. *Modern Economics.* 2017. № 4. С. 63–74 URL: modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/grytsaenko.pdf

3. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред.: І. Д. Звєрєвої, Ж. В. Петрочко. К.: Фенікс, 2007. 528 с. URL : http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1345188352.pdf (дата звернення: 20.06.2026)

4. Осетрова О.О. Перспективи розвитку соціальної роботи в сучасних реаліях України. *Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку.* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 квітня 2016 р. Д.: ДНУ, 2016. С. 3-6. URL : http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/confdocs/2016/9.pdf (дата звернення: 20.06.2026)

5. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко / Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с. URL : https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf (дата звернення: 20.06.2026)

6. Семигіна Т.В. Презентація до лекції «Методи та моделі соціальної роботи в громадію». URL: https://cutt.ly/92Vamie (дата звернення: 20.06.2026)

7. Соціальна робота у громадах: методичні рекомендації до самостійної роботи / уклад. Т. В. Петренко. К. : НАУ, 2013. 52 с.

8. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія / Ганна Слозанська ; Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль : Осадца Ю. В. [вид.], 2018. 381 с.

9. Соціальна робота у територіальній громаді: теорія та практика: підручник / М. І. Пірен. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича : Рута, 2019. 327 с.

10. Сухоставець А.І. Теоретичні основи визначення соціального капіталу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 25. Частина 1. 2017. С. 98-101. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_25/1/23.pdf

11. Community. *Cambridge Dictionary.* URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/community

12. Robert Putnam. Social Capital: Measurement and Consequences. URL: https://www.oecd.org/education/innovation-education/1825848.pdf

13. Top 10 priorities for developing social services in communities. *UNICEF Ukraine.* URL: **https://www.unicef.org/ukraine/en/node/1916**

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття «громада».
2. Які заходи на рівні соціальної допомоги можуть бути здійснені у громаді?
3. Який зв'язок між складовими роботи в громаді згідно класифікації Д.Ротмана?
4. У чому суть тактики співпраці та протистояння у роботі з громадою?

Тема 5. Соціальна діагностика та експертиза в технологіях соціальної допомоги

1. Соціальна діагностика як технологія соціальної допомоги. Рівні, методи та структура соціальної діагностики в сфері соціальної допомоги.
2. Технологічний процес діагностики в соціальній роботі: етапи та особливості.
3. Поняття та специфіка соціальної експертизи і межі її застосування.

Організаційні моделі соціальної експертизи.

4. Порядок замовлення соціальної експертизи. Методика підбору експертів.

1. Соціальна діагностика як технологія соціальної допомоги. Рівні, методи та структура соціальної діагностики в сфері соціальної допомоги.

Соціальна діагностика – це спроба прийти до максимально точного визначення соціальної ситуації та особистості даного клієнта, якому соціальний працівник повинен надати допомогу. Це моніторинг актуального стану особи чи групи (найчастіше, сім'ї), спільноти (громади), виявлення тих проблем, з якими надалі працюватимуть фахівці.

Основи соціальної діагностики закладені однією з фундаторок професійної соціальної роботи М.Річмонд та висвітлені у її праці «Соціальні діагнози», яка заклала основу для розробки наукової методології професійної соціальної роботи. М.Річмонд шукала причини бідності та соціальної ізоляції у взаємодії між людиною та її оточенням. Вона розробила зміст і методологію діагностики, вказавши, що допомога має бути зосереджена на людині та її ситуації та показавши відповідність між проблемами клієнта та середовищем його проживання. Річмонд визначила 6 джерел влади, які доступні клієнтам та їхнім соціальним працівникам: джерела в домогосподарстві, в особі клієнта, у сусідстві та ширшій соціальній мережі, у цивільних установах, у приватних та державних установах.

Соціальна діагностика спрямована на виявлення та оцінку соціальних проблем, які впливають на якість особи та групи. Проведення «соціальної діагностики» допомагає соціальному працівнику зрозуміти ті проблеми, які впливають на якість життя людей. Якщо соціальна діагностика може застосовуватися для визначення проблем громади та для розуміння, як місцеві жителі бачать ці проблеми. Це розуміння супроводжується встановленням зв’язку між соціальними проблемами та конкретними проблемами (стан здоров’я, ефективність системи освіти, безробіття, злочинність та ін.).

Прикладом соціального діагнозу може бути те, що в громаді якість життя людей може бути дуже низькою внаслідок бідності, недоїдання та поганої якості питної води.

У технології соціальної діагностики при роботі з клієнтом виділяються наступні етапи: поява соціальної проблеми; збір та аналіз даних про соціальну ситуацію і постановка соціального діагнозу.

Модель здійснення діагностики може включати і такі етапи:

1. попереднє знайомство з об'єктом;
2. проведення загальної діагностики; проведення спеціальної діагностики;
3. побудова висновків.

Виявлені в ході загальної та спеціальної діагностики проблеми складають соціальний діагноз.

При прийнятті управлінських рішень рекомендується дотримуватися такої схеми проведення соціальної діагностики:

1. оцінка стану соціального об'єкта на основі заздалегідь певного набору показників;
2. визначення еталонного або нормативного стану соціального об'єкта;
3. співвідношення еталонного і реального стану соціального об'єкта з

подальшою підготовкою управлінських рішень

Систему методів соціальної діагностики можна умовно розділити на дві групи: методи збору та методи аналізу діагностичної інформації. У соціальній роботі для збору даних про соціальну ситуацію суб'єкта діагностування використовуються, в основному, соціологічні та психологічні дослідницькі методи. Методи, що використовуються для соціальної діагностики: громадські форуми, фокус-групи, опитування та інтерв'ю.

Застосування психодіагностичних методів націлене на отримання інформації про наявний психологічний стан людини в цілому або про будь-яку окремо взяту психологічну властивість. До основних методів психологічного дослідження, що використовуються в соціальній діагностиці, належать:

Тестування – стандартизована перевірка, призначена для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей.

Спостереження – цілеспрямоване і планомірне сприйняття досліджуваного об'єкта (індивіда, малих і великих груп, спільнот), риси, властивості і особливості якого фіксуються дослідником. Предметом спостереження виступають вербальні і невербальні акти поведінки людей в певному соціальному середовищі і ситуації.

Метою застосування в соціальній діагностиці **методів соціологічного дослідження** є оперативна оцінка стану або режиму роботи соціального об'єкта, виявлення відхилень від заданого або нормального стану, режиму функціонування і розвитку.

Основним методом збору первинної соціологічної інформації виступає **опитування**. Прийнято розрізняти два основні класи опитувальних методів: **інтерв'ю –** бесіда, яка проводиться за певним планом і передбачає прямий контакт інтерв'юера з респондентом, причому, запис відповідей останнього здійснюється або інтерв'юером (фахівцем із соціальної роботи), або механічно (на диктофон, магнітний носій тощо), і **анкетне опитування** – опосередкована (через анкету або питальник) взаємодія дослідника і респондента, що передбачає строго фіксований порядок, зміст і форму запитань, ясну вказівку способів відповіді, причому відповіді письмово реєструються самим опитуваним. Методами соціальної діагностики, що дозволяють отримати фрагментарну, уточнюючу інформацію про стан досліджуваного об'єкта або процесу, є **експеримент і аналіз документів.**

Загалом, до елементарних процедур впорядкування отриманих даних, що передують їх аналізу, належать **групування і класифікація (типологізація)**.

Далі йде безпосередньо сам аналіз отриманих даних: **одновимірний** (опис однієї характеристики об'єкта дослідження в певний момент часу), або **багатовимірний** (встановлення причинно-наслідкового зв'язку між декількома змінними). для постановки соціального діагнозу часто буває недостатньо одновимірного аналізу, тому більш поширений багатовимірний аналіз діагностичної інформації.

Отже, соціальна діагностика є найважливішою технологією і початковим етапом будь-якого технологічного процесу соціальної роботи. Від правильної постановки соціального діагнозу залежить весь подальший процес вирішення проблеми. Наявність знань і умінь проведення соціальної діагностики є невід'ємним для фахівця із соціальної роботи.

2. Технологічний процес діагностики в соціальній роботі: етапи та особливості.

Соціальний діагноз (оцінка) – це спроба максимально точно визначити соціальну ситуацію та особистість даного клієнта. Це пошук причини проблеми чи складної життєвої ситуації клієнта, спроба зробити висновок з наявного матеріалу, що бачиться на фоні того, що працівник знає про поведінку людини та соціальні реалії, у чому полягає проблема клієнта, які чинники сприяють полегшенню або вирішенню проблеми, які зміни можуть відбутися, що зменшить або викорінить проблему та які кроки може зробити соціальний працівник, щоб досягти цих цілей.

Отже, діагноз можна визначити як пояснення, сформульоване у світлі відомих фактів (як матеріальних, так і психологічних); пояснення, зроблене при знанні інших можливих пояснень та пояснень, які можуть бути змінені або переглянуті, коли нові факти вимагають іншого пояснення.

Зміст соціальної діагностики (т.зв. «трикутна модель»):

1. Характер проблеми та цілі, до яких прагне клієнт.
2. Характер особи, яка має проблему чи потрапила у складну життєву ситуацію (соціальна і психологічна ситуація та функціонування клієнта), і яка звертається (або потребує) допомоги у вирішенні цієї проблеми.

3. Характер, мета та вид допомоги, яку соціальний працівник/установа може запропонувати та/або надати.

Види соціальної діагностики

Одна із засновниць професійної соціальної роботи в США, Х. Перлман описала три типи діагностики, які здійснюються в процесі соціальної роботи:

- динамічна діагностика – дає розуміння поточної проблеми клієнта та сил, які зараз діють всередині клієнта, у соціальному середовищі та між його оточенням. Він дає відповіді на питання: У чому проблема Які психологічні, фізичні та соціальні чинники сприяють цьому? Яке рішення шукається? Які засоби доступні у клієнта, його/її оточенні? Які організовані послуги та ресурси можуть вплинути на проблему? Характер такого діагнозу мінливий, оскільки це початковий етап практики соціальної справи.

- клінічна діагностика – соціальний працівник повинен класифікувати клієнта за характером його проблеми. Він визначає певні якості особистості клієнта та порушення в його поведінці. Клінічний діагноз описує як природу проблеми, так і її ставлення до клієнта, а також допоміжні засоби та цілі. Такий тип діагностики корисний лише тоді, коли стає очевидним, що розлад особистості супроводжує соціальний розлад, створюючи та ускладнюючи його.

- етіологічна діагностика – пов’язана з поясненням початку життєвої історії проблеми клієнта, в основному проблеми, що лежить у складі чи функціонуванні особистості клієнта. Історія його розвитку як людини, що стикається з проблемами та вирішує проблеми, може дати працівнику справами розуміння того, від чого страждає його клієнт, і наскільки, ймовірно, це буде його здатність долати проблеми. Цей тип діагностики допомагає зрозуміти природу проблеми, яку потрібно вирішувати, особу, яка має проблему, та шляхи та засоби, які можна передбачити як корисні.

Під час діагностики проблеми виконуються наступні дії:

– Працівник починає з дослідження функціональної та дисфункціональної поведінки у оточенні клієнта, пояснює причини скарг та проблем, оцінює особисті сильні сторони клієнта та його оточення.

– Працівник націлений на певну поведінку. Це передбачає спробу розбити складну поведінку на складові частини.

– Збираються базові дані для визначення тих подій, які контролюють проблемну поведінку у даний момент.

– Зібрана інформація узагальнюється, намагаючись передбачити будь-яку серйозну проблему втручання та як спосіб почати встановлювати мету втручання.

– Вибір пріоритетів для втручання. Концентрація на одній проблемі одночасно робить процес втручання більш керованим і дозволяє і клієнту, і працівнику направити свою енергію в одну область. Це найкращий спосіб використання наявних ресурсів.

3. Поняття та специфіка соціальної експертизи і межі її застосування. Організаційні моделі соціальної експертизи.

Соціальна експертиза – це технологія всебічної оцінки стану соціального об'єкта і розробка практичних рекомендацій по темі оцінки.

Соціальна експертиза є дослідженням, проведеним фахівцями (експертами). Дослідження включає діагностику стану соціального об'єкта, встановлення достовірності інформації про нього і його оточення, прогнозування його наступних змін і впливу на інші соціальні об'єкти, а також вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень і соціального проектування в умовах, коли дослідницьке завдання важко формалізоване.

Соціальна експертиза є одним з видів експертизи і має ряд особливостей:

•об'єкт – соціальний;

•рішення, прийняте за результатами експертизи, так чи інакше торкається інтересів суспільства в цілому і його соціальних інститутів, різних спільнот, окремих громадян і т.п.;

– завдання, які вирішуються в процесі проведення соціальної експертизи, – соціальні.

В.М. Шахрай визначає конкретні завдання, які повинна вирішити експертиза:

– надати аргументований висновок про відповідність нормативних правових актів і діяльності органів державної влади, органів місцевого самоуправління положенням соціальної політики;

– виявити такі факти діяльності або такі частини документів, які можуть мати негативні соціальні наслідки, а також оцінити можливі масштаби таких наслідків;

– оцінити проекти нормативних правових актів, соціальні проекти і програми на предмет їх відповідності законним інтересам громадян і надати висновок про доцільність та допустимість їх реалізації;

– внести пропозиції щодо вирішення проблеми, яка виникла.

Основними моделями соціальної експертизи є моделі «Рецензія», «Моніторинг» та «Проєкт».

Модель «Рецензія»

Рецензія – одна з найбільш простих і найменш затратних експертиз документів. Проте, вона може призвести до невірних висновків щодо реального стану справ.

Зміст рецензування полягає у замовленні на рецензію особі (організатору), яка виступає як експерт; експерту надаються матеріали, які підлягають рецензуванню; створюється у підсумковий документ (рецензія) і тут можливі декілька варіантів розгортання даного етапу: схвалення рецензії та завершення стосунків з рецензентом, відправка рецензії експерту на доопрацювання чи переопрацювання; перезамовлення рецензії іншому експерту.

Для забезпечення більшої достовірності, рецензія може бути замовлена кільком експертам, рецензії приймаються без будь-яких обмежень стосовно якості, крім пунктів, обумовлених технічним завданням, тексти рецензій обробляються за допомогою соціологічних методів, спеціально залученими спеціалістами, перед якими не ставляться власне експертні завдання.

Як варіант експертизи може розглядатися і консультування, яке фактично є рецензуванням без надання тексту експертного висновку.

Модель «Моніторинг»

Ця модель експертизи застосовується тоді, коли соціальна експертиза набуває регулярного характеру і здійснюється на довготривалій основі.

У ній може бути використана така послідовність дій:

– орган, що приймає рішення, укладає договір про експертизу через процедуру моніторингу;

– експерт розробляє стандартну схему моніторингу, яку автоматично застосовує в тому чи іншому часовому режимі;

– експерт надає органу, який приймає рішення, висновки дослідження, проведеного порядком моніторингу, за стандартною схемою, що передбачає, зокрема, порівняння результатів з більш ранніми результатами, отриманими за тією ж схемою.

Застосування моніторингу малоефективне, якщо характер вирішуваних завдань різний. Інша особливість моніторингу – вияв його ефективності лише після накопичення достатньої кількості матеріалу для порівняння явищ і процесів, що вивчаються.

Модель «Проект»

Ця модель експертного дослідження використовується при вирішенні групи суміжних завдань, в якій експертна оцінка набуває інструментального значення як основа проектування бажаних суспільних станів і тенденцій.

У найбільш загальній формі модель «Проект» передбачає етапи:

– усвідомлення замовником наявності проблеми і бажання її вирішити;

– постановка замовником завдання проведення соціальної експертизи перед організатором;

– осмислення організатором завдання і вибір адекватної організаційної схеми вирішення, вироблення пропозицій замовнику, включаючи бізнес-план;

– опрацювання пропозицій організатора із замовником, прийняття замовником рішення стосовно проведення експертизи, включаючи порядок і гарантії фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, а також умови схвалення експертного висновку (рівень мінімальних вимог);

– залучення організатором експерта, постановка завдання, договір відносно

умов праці експерта і винагороди за підсумками роботи, підписання договору між організатором і експертом;

– оформлення результатів творчої роботи без уніфікації понятійного середовища і орієнтації на вимоги інтерфейсу (засоби, що забезпечують передачу інформації користувачу у доступній для нього формі);

– переопрацювання висновків експертом (ущільнення інформації і систематизація висновків);

– опрацювання організатором отриманого від експерта результату;

– надання висновків експертизи замовнику, оформлення акту про прийняття продукції, завершення стосунків замовника з організатором і організатора з експертом.

Трудомісткість такої моделі є її перевагою. Експертний висновок можна багаторазово використовувати в різноманітних контекстах управлінської діяльності.

Моделями «Рецензія», «Моніторинг», «Проект» не обмежується перелік можливих організаційних форм соціальної експертизи. Можливою є і комбінація різних форм експертизи.

4. Порядок замовлення соціальної експертизи. Методика підбору експертів.

Соціальна експертиза проводиться у тому випадку, коли потрібно оцінити позитивні або негативні наслідки прийняття нормативних правових актів та інших управлінських рішень, а також коли потрібно буде приймати такі акти і рішення по підготовлених проектах.

Оскільки у соціальній експертизі задіяна досить велика кількість суб'єктів, то їх можна класифікувати наступним чином:

– орган державної влади або недержавна структура (наприклад, громадська організація), які формують замовлення на експертизу;

– виконавець замовлення на соціальну експертизу (як правило, це дослідник, дослідницький колектив, проте в якості виконавця можна розглядати і соціальних працівників, сімейних лікарів, соціальних педагогів);

– практичні працівники з системи «замовника» (посадові особи, які володіють знаннями і досвідом підготовки рішень для складання експертного висновку)

– авторитетна референтна група (типові представники обстежуваної сукупності).

До методів підбору експертів відносять:

– залучення «посередників» – осіб, які персонально знайомі з експертом та можуть допомогти у його залучення до роботи;

– застосування спеціальних методів пошуку експертів та встановлення контактів із ними;

– використання інструментів заохочення;

– або застосування одразу усіх підходів.

Виділяють об’єктивний та суб’єктивний методи підбору. Об’єктивний передбачає використання спеціальних методик відбору (документальний метод – підбір експертів на основі соціально-демографічних даних та відкритих даних про них та експериментальний метод – відбір на основі тестування кандидата)

Суб’єктивний метод орієнтований на залучення до процедури відбору

«доступних» потенційних експертів та може здійснюватися у вигляді атестації – відбору експертів за допомогою відкритого або таємного голосування потенційних членів майбутньої експертної групи, за допомогою методу взаємної оцінки в балах або ранжування або за допомогою методу самооцінки компетентності.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю : Наказ міністерства соціальної політики україни № 956 від 07.06.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text (дата зверенення 28.04.2021)
3. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.
4. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232с.
5. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с
6. Організація соціальної роботи з різними групами клієнтів [Текст] : метод. посіб. / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, ННІ пед. освіти, соц. роботи і мистецтва. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2013. 346с.
7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність соціальної діагностики.
2. Охарактеризуйте принципи соціальної діагностики.
3. Проаналізуйте методи соціальної діагностики.
4. Розкрийте поняття соціальної експертизи.
5. За яких умов виникає потреба у проведенні соціальної експертизи?
6. Хто є учасником соціальної експертизи?
7. Назвіть моделі експертної роботи і визначить відмінності між ними.
8. Проаналізуйте очні і заочні форми роботи з експертами.

Тема 6. Технології соціальної профілактики та адаптації

1. Сутність соціальної профілактики. Об'єкти та рівні соціальної профілактики.
2. Методи соціальної профілактики.
3. Поняття соціальної адаптації, дезадаптації та реадаптації.
4. Стадії, форми, стратегії соціальної адаптації. Технології соціальної адаптації.

1. Сутність соціальної профілактики. Об'єкти та рівні соціальної профілактики.

Поняття «профілактика» широко використовується у багатьох галузях, включаючи охорону здоров'я та соціальну допомогу. Однак немає чіткого визначення чи єдиної думки щодо того, що на практиці означає соціальна допомога. У сучасній зарубіжній практиці соціальної роботи існують розбіжності щодо питання, наскільки соціальна допомога може або повинна бути залучена до програми профілактики та добробуту:

– соціальна допомога, за своєю природою, якраз і полягає у профілактиці з акцентом на зменшенні потреби клієнта у допомозі, та у недопущенні в подальшому складної життєвої ситуації;

– на даний момент соціальна допомога орієнтована на виконання ролі профілактики, так як це вимагає зосередження уваги саме на профілактичних заходах, а не на кінцевому результаті;

– соціальна допомога не відіграє першочергової ролі у профілактиці, а орієнтована на допомогу в роботі іншим установам та організаціям, наприклад, у сфері охорони здоров'я, щоб підтримати їх діяльність;

– соціальна допомога відіграє дуже важливу роль у профілактиці з огляду на тісний контакт та стосунки з окремими людьми;

– соціальна допомога повинна відігравати набагато більшу роль у здійсненні соціальної профілактики.

Загалом соціальна профілактика сьогодні входить до порядку денного політики в галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги з метою подолання причин, а не симптомів та окремих випадків.

Виділяють первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна профілактика спрямована на все населення або вибрані групи клієнтів та орієнтована на вирішення завдань зменшення факторів ризику для запобігання загрозам здоров'я та добробуту.

Вторинна профілактика спрямована на окремих клієнтів із ризиком та орієнтована на визначення групи ризику та раннє виявлення загроз здоров'ю та благополуччю.

Третинна профілактика спрямована на підтримку та управління існуючим станом, для запобігання його погіршенню.

Профілактика спрямована на покращення результатів людей та зменшення напруги, з якою стикаються соціальна допомога та інші державні послуги. Основні результати профілактики можна поділити на:

1. індивідуальний результат (досягнення клієнта) – підвищення незалежності, включаючи орієнтування у профілактичних та громадських послугах та здатність ефективного самообслуговування; поліпшення якості життя та добробуту людей, які потребують догляду, підтримки та опікунства; зменшення соціальної ізоляції та самотності; унення потреби та/або зменшення потреби у догляді та підтримці;

2. результат для фахівця (соціального працівника) – підвищення задоволеності роботою; зменшення стресу та виснаження працівників; покращення відносин на роботі; більш високий рівень залучення персоналу;\ї

3. результат для організації/системи – зниження попиту на послуги; створення нових робочих місць у секторі та залучення фахівців.

2. Методи соціальної профілактики.

Найбільша ефективність профілактичних заходів досягається за рахунок комплексного підходу в справі усунення та / або нейтралізації негативних факторів. Профілактика як технологія соціальної роботи ґрунтується на специфічних методах, до числа яких належать:

1. профілактична інформаційно-консультаційна бесіда. Вона передбачає роботу як з невеликими групами (наприклад, школярів), так і з окремими індивідами. У процесі бесіди розкриваються причини і наслідки впливу різних негативних факторів, вказуються координати служб і органів, в яких можна отримати додаткову детальну інформацію по проблемі і необхідну допомогу. Він є найбільш поширеним методом профілактики, оскільки дозволяє, при дотриманні певних правил його застосування, налагоджувати з об'єктом соціальної профілактики довірчі відносини, які сприятимуть розкриттю особистості клієнта та подоланню кризової ситуації.

2. системне спостереження та профілактичні тренінги. Вони передбачають проведення моніторингу проблемної області з метою виявлення небажаних тенденцій. Проведення профілактичних тренінгів призначене для отримання об'єктом соціальної профілактики поглиблених знань і навичок поведінки в проблемній ситуації.

3. метод підтримки і стимулювання нових навичок, моделей поведінки, соціального середовища. Передбачають акцентування уваги з боку суб'єкта соціальної профілактики на досягненнях індивіда в справі подолання несприятливої ситуації, на можливості активізації прихованих внутрішніх резервів об'єкта, схвалення позитивних зрушень.

4. метод завчасної нейтралізації конфліктної ситуації. Він спрямований на виявлення та усунення причин конфлікту з метою недопущення його розвитку і ескалації.

5. метод профілактичного втручання та ін.

Одним з найбільш актуальних напрямків профілактичної діяльності є соціальна профілактика правопорушень, що представляє собою комплекс конкретних соціальних заходів (економічних, організаційних, управлінських, культурно-виховних та інших), що здійснюються з метою попередження правопорушень, зменшення їх кількості аж до повного викорінення шляхом виявлення і усунення причин і умов, що сприяють протиправній поведінці.

Загальнопрофілактичні заходи, спрямовані на попередження правопорушень, можуть бути розділені на **економічні, соціально-культурні організаційно-правові, виховні.** Суть їх зводиться до наступного.

Мета **економічних заходів профілактики** – підвищення життєвого рівня та якості життя населення, поліпшення умов праці і побуту, сприяння у вирішенні житлових проблем.

Соціально-культурні заходи спрямовані на інтеграцію населення в соціокультурну спільноту, сприяння задоволенню культурних запитів людей, організацію дозвілля, відпочинку, духовного і фізичного розвитку.

Організаційно-правові заходи профілактичного впливу передбачають створення нових профілактичних служб або вдосконалення діяльності наявних, підвищення

правової культури громадян, інформування населення про зміни та нововведення в організаційно-правовій сфері.

Виховні заходи призначені для забезпечення морального, трудового, правового виховання різних категорій громадян, розвитку їх громадської активності.

Регулярне проведення загальнопрофілактичних заходів дозволяє запобігати появі негативних тенденцій у суспільному житті, мінімізувати вплив несприятливих факторів на суспільство, орієнтувати населення на моделі поведінки, що не порушують норми чинного законодавства.

3. Поняття соціальної адаптації, дезадаптації та реадаптації.

Соціальна адаптація – це коригування індивідуальної та групової поведінки відповідно до пануючої системи норм і цінностей у певному суспільстві, класі чи соціальній групі. Соціальна адаптація відбувається в процесі соціалізації, а також за допомогою механізмів соціального контролю, які включають соціальний тиск та державне регулювання.

Соціальна адаптація стає набуває більшого значення у періоди стрімких соціальних змін., які впливають на важливі аспекти життя протягом порівняно короткого періоду часу. Такі зміни включають міграцію, вікові зміни, стрімкий розвиток промисловості та значні переміщення населення з села до міста.

Під адаптацією розуміється такий стан коригування між організмом чи соціальною групою та її оточенням, сприятливий для існування та зростання, або процес, за допомогою якого така єдність виникає та продовжує існувати у цьому сприятливому відношенні.

Навколишнє середовище є як фізичним, або матеріальним, так і соціальним, або духовним. Адаптація може бути пасивною або активною. Пасивна фізична адаптація включає біологічну еволюцію та її соматичні зміни. Пасивна духовна адаптація включає психічний розвиток під тиском соціальних інститутів, таких як мова, право та освіта. Під активною адаптацією розуміється цілеспрямована зміна організму чи групи відповідно до його середовища, або перетворення середовища, щоб зробити його сприятливим для життя. Активна духовна адаптація включає цілеспрямоване пристосування особистості до свого духовного середовища, як це випливає з роботи вчителів та соціальних реформаторів.

Дезадаптація означає неналежне пристосування особи до середовища чи ситуації. **Дезадаптивна поведінка –** це така поведінка, яку деякі люди використовують, щоб уникнути прямого зіткнення з дискомфортом у нових ситуаціях або середовищі, таким чином, досягаючи полегшення від небажання пристосовуватися до нових ситуацій. Так, прикладами соціальної дезадаптації дітей та молоді можуть бути прогулювання школи, постійна непокора батькам та вчителям, акти вандалізму, обман та порушення правових норм у вигляді бійок чи крадіжок. У дорослих дезадаптація теж може виявлятися у формі істерики, плачу, жбурляння предметами тощо.

Соціальна дезадаптація – це нездатність індивіда відповідати на пред'явлені йому вимоги, які засновані на очікуваннях, що відповідають його соціальному статусу і місцю, яке він займає у конкретній системі сформованих міжособистісних відносин. В

тому числі його нездатність застосовувати на практиці суспільно-історично вироблені способи діяльності, оволодіння якими відповідає його індивідуальним можливостям і є необхідні для задоволення власних потреб.

Соціальна дезадаптація проявляється в порушенні норм моралі і права, в асоціальних нормах поведінки і деформації внутрішньої регуляції, референтних і ціннісних орієнтацій, соціальних установок. При соціальній дезадаптації мова йде про порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда. При цьому порушення соціалізації можуть бути викликані прямими десоціалізуючими впливами, коли найближче оточення демонструє зразки асоціальної, антигромадської поведінки, поглядів, установок. По суті, соціальна дезадаптація є порушенням процесу соціального розвитку.

Соціальна реадаптація

Реадаптація (з лат. re – назад та adaptatio – пристосування) – це комплекс заходів для відновлення втрачених чи ослаблених реакцій людини, що сприяє її пристосуванню до умов праці та побуту.

Соціальна реадаптація – це вид реадаптації, який включає комплекс державних та громадських заходів, спрямованих на відновлення пристосованості людини до конкретних соціальних умов, в першу чергу умлов праці та побуту. Це процес повторного включення індивіда до суспільного контексту та формування у нього компенсаторних соціальних навичок після позбавлення від причини порушення соціальних контактів, через які соціальні контакти було порушено. (наприклад, позбавлення патологічної залежності від психоактивних речовин, алкоголю, потягу до гри, звільнення з місць позбавлення волі. Сьогодні питання соціальної реадаптації стосується не лише осіб із патологіями та відхиленнями, але й є актуальним для учасників бойових дій, а також цивільного населення, яке змушене було виїхати із зони бойових дій чи окупації).

4. Стадії, форми, стратегії соціальної адаптації. Технології соціальної адаптації.

Соціальна адаптація – процес, який являє собою єдність наступних стадій.

1. Адаптаційний шок, під яким розуміється загальний розлад функцій соціального суб'єкта або системи, внаслідок якого-небудь потрясіння соціогенного характеру, викликаного різким порушенням звичного взаємодії із зовнішнім середовищем. Це одна з найбільш болючих стадій соціальної адаптації, і період паралізуючого страху і бездіяльності і, одночасно, первинної, емоційної оцінки і спроби самого першого осмислення суті змін, що відбуваються. Саме на цій стадії соціальної адаптації суб'єкт вперше стикається з необхідністю освоєння нових елементів соціального середовища і пізнає їх позитивні і негативні сторони.

2. Мобілізація адаптаційних ресурсів. Тут для суб'єктів, які зуміли пережити стадію адаптаційного шоку, настає етап глибокого осмислення ситуації і концентрації зусиль на свідомому пошуку виходу з неї.

- Відповідь на «виклик середовища». Це завершальна стадія процесу соціальної адаптації. Вона є реалізацією конкретної моделі поведінки і діяльності, які обираються суб'єктом з урахуванням власних адаптивних ресурсів і можливостей,

уявлень про те, що відбувається, а також основних характеристик соціального середовища, в якому протікає процес соціальної адаптації.

▪ Існують і інші підходи до виділення стадій соціальної адаптації. Ряд дослідників виділяють чотири кількісні стадії соціальної адаптації:

1. перша (початкова) стадія, коли індивід вловлює лише правила поведінки, але система цінностей соціуму внутрішньо ним не визнається;
2. друга стадія (терпимість), коли як соціальне середовище, так і індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки у відношенні один до одного;
3. третя стадія – пристосування, «акомодації» – пов'язана із взаємними вчинками: індивід визнає і приймає систему цінностей середовища, а представники цього середовища визнають деякі його цінності;

• четверта стадія – повної адаптації, «асиміляції», коли індивід відмовляється від старих зразків і цінностей і повністю приймає нові.

До основних форм адаптаційної поведінки можна віднести:

– конформізм або підпорядкування суб'єкта середовищу, коли він повністю виконує нові вимоги, що пред'являються до нього;

– інновація або оновлення суб'єктом середовища, коли освоєння середовища здійснюється суб'єктом через певні зміни його окремих сторін, властивостей і характеристик;

– зовнішня благопристойність або ритуалізм, при якій адаптація суб'єкта до середовища відбувається через зовнішнє слідування вимогам, пред'явлених до нього; при цьому власні, внутрішні мотиви і цілі суб'єкта можуть і не збігатися з аналогічними характеристиками його нового соціального оточення;

– «втеча» суб'єкта від середовища, його самоізоляція або ретритизм; така форма поведінки обирається суб'єктом, найчастіше, при недостатності його власних соціальних і особистісних ресурсів для подолання стадії адаптаційного шоку або коли власні цілі та інтереси суб'єкта принципово не збігаються і не можуть співпасти з аналогічними характеристиками середовища;

– перетворення суб'єктом середовища або бунт, коли суб'єкт прагне повністю перетворити середовище відповідно до своїх уявлень про нього.

Залежно від об'єкта соціальної адаптації, можна виділити деякі її види:

1. Функціональна, що являє собою пристосування суб'єкта до нового соціального середовища через освоєння і виконання нових соціальних функцій. Наприклад, адаптація дитини до школи можлива, в тому числі, і через освоєння нею функціональних обов'язків учня.
2. Організаційна, пов'язана з освоєнням і пристосуванням суб'єкта до нових організаційних структур, до нової системи соціальної або внутрішньогрупової стратифікації. Прикладом може бути освоєння людиною ієрархічних відносин в новому для неї колективі.
3. Ситуативна, що являє собою зовнішнє пристосування суб'єкта до нових умов існування і життєдіяльності. Даний вид соціальної адаптації можна спостерігати, коли суб'єкт починає пристосовуватися до середовища через виконання деяких його вимог, правил і норм.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі ; уклад. : Гайдук Н. М., Клос Л. Є., Бік О. Я. [та ін.]. Львів : Новий Світ–2000, 2012. 616 с.
3. Державний стандарт соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики України № 514 від 18.05.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text (дата звернення 20.02.2021 р.)
4. Державний стандарт соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики № 912 України від 10.08.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text (дата звернення: 20.06.2026)
5. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.
6. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.
7. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. N 2961-I. URL : https://ips.ligazakon.net/document/t052961?an=394

Контрольні питання

1. Що є характерним для соціальної профілактики?
2. Назвіть об'єкти профілактичного впливу.
3. Які методи можна віднести до методів профілактики?
4. Проаналізуйте стратегії соціальної адаптації.
5. Назвіть види соціальної адаптації.
6. У яких формах виявляються адаптаційні процеси?
7. Охарактеризуйте процес реадаптації особистості.

Тема 7. Технології соціальної реабілітації та терапії

1. Поняття соціальної реабілітації та її різновиди.
2. Основні технології соціальної реабілітації.
3. Поняття про соціальну терапію.
4. Основні технології соціальної терапії.

1. Поняття соціальної реабілітації та її різновиди.

Соціальна реабілітація – це процес цілеспрямованої діяльності з індивідом по відновленню втрачених або не набутих в ході соціалізації навичок і умінь виконання соціальних функцій, відносин і ролей.

У широкому значенні соціальна реабілітація – це створення умов у суспільстві для відновлення і розвитку здібностей і навичок індивідів до самостійного соціального функціонування. У вузькому – це система форм, методів і засобів відновлення

втрачених індивідом або не набутих в процесі соціалізації функцій, відносин і ролей соціального функціонування, або досягнення більш високого рівня соціального функціонування у людей із психічними розладами чи вадами розвитку, чи у людей з фізичними вадами. Сюди ж належать послуги та допомога, що надається, щоб допомогти засудженим по завершенню відбування покарання відновити нормальне функціонування в суспільстві чи створити новий спосіб життя.

За Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» **соціальна реабілітація –** система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації**.**

Види реабілітації:

- Медична (апаратна фізіотерапія, магнітотерапія, світлолікування, водолікування, медичний і апаратний масаж, лікувальна фізична культура, і ін.).
- Соціально-психологічна (психолого-педагогічна діагностика, психолого-педагогічна корекція та ін.).
- Соціально-педагогічна (навчання навичкам самообслуговування, поведінки в побуті та громадських місцях, навичкам спілкування та інших форм життєдіяльності, проведення заходів щодо консультативно-просвітницької роботи з батьками (законними представниками) з питань організації реабілітаційної та розвиваючої роботи з дитиною в домашніх умовах.

Основними цілями соціальної реабілітації є: відновлення соціального статусу, соціальної позиції суб'єкта, досягнення суб'єктом певного рівня соціальної, матеріальної і духовної незалежності та підвищення рівня соціальної адаптації суб'єкта до нових умов життєдіяльності.

Лікування, включаючи медичну реабілітацію, не дорівнює соціальній реабілітації. Серед визначень соціальної реабілітації можна навести наступні:

1. Досягнення вищого рівня соціального функціонування особами з інвалідністю шляхом групової діяльності та участі у громадських організаціях.
2. Досягнення більш високого рівня незалежного функціонування та соціальної участі осіб з фізичними вадами чи інвалідністю шляхом надання допомоги у повсякденному житті, а також у працевлаштуванні, можливості вільного пересування та відповідному житлі.
3. Послуги та допомога, що надаються, щоб допомогти особам, які відбувають/відбули покарання у закладах пенітенціарної системи, встановити новий, некримінальний спосіб життя та стати продуктивними членами спільноти.
4. Процес повернення до нормального життя осіб із девіантною поведінкою. Він включає всі заходи та програми, призначені для полегшення процесу реабілітації.
5. Відновлення сімейних та соціальних відносин особи з інвалідністю.
6. Допомога, що надається для відновлення незалежності та участі клієнта у спільноті в максимально можливих межах, наприклад, шляхом надання допомоги на дому чи догляду за дитиною, або за допомогою відповідного обладнання (протези, інвалідні візки).

7. Досягнення більш високого рівня соціального функціонування у людей з психічними розладами, або фізичними розладами, або інвалідністю.

8. Перш за все, соціальна реабілітація призначена для всіх осіб з інвалідністю та осіб з частковою працездатністю або взагалі без них, які потребують підтримки у повсякденному житті, щоб впоратися з обмеженнями, що випливають з їх інвалідності або особливих потреб. Метою реабілітації є навчити та розвинути навички подолання людиною проблем повсякденного життя, покращити її можливості для участі у суспільстві, підтримати навчання та виробити передумови для часткового здобуття або відновлення працездатності на певному рівні.

2. Основні технології соціальної реабілітації

Технологія соціальної реабілітації тісно пов’язана з технологіями соціальної діагностики, соціальної адаптації, соціалізації, опіки, піклування, усиновлення (удочеріння), корекції, профілактики, соціального обслуговування, соціальної експертизи.

Соцільна реабілітація як технологія соціальної роботи – це відновлення соціального статусу особи, групи людей, який втрачений чи знижений через проблеми, які призвели до складної життєвої ситуації (до таких проблем можна віднести інвалідність, міграцію, відбування покарання у місцях позбавлення волі тощо).

Соціальна реабілітація є є взаємозалежним процесом, з одного боку, спрямованим на відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а з другого – на зміну характеру самого середовища для реалізації потреб людини.

Основною метою процесу соціальної реабілітації є розвиток в людини прагнення до самостійної боротьби з негативним впливом середовища, мобілізація власних можливостей для створення власного «Я».

Мета соціальної реабілітації:

1. відновлення соціального статусу індивіда;
2. досягнення особою певного рівня соціальної, матеріальної та духовної незалежності;
3. підвищення рівня самосвідомості суб'єкта**.**

Функції соціальної реабілітації:

1. відновлювальна;
2. соціалізуюча;
3. соціального впливу на фактори, які перешкоджають нормальному існуванню особи в соціумі;
4. адаптаційна.

Об'єктами соціальної реабілітації є:

1. індивіди або групи, які потребують відновлення втрачених або не набутих у процесі соціалізації навичок та вмінь взаємодіяти в системі соціальних відносин і виконувати соціальні ролі;
2. особи з інвалідністю різного віку, видів та ступенів інвалідності, колишні ув'язнені, випускники інтернатних закладів, літні та старі одинокі люди, а також літні люди, які проживають самотньо, асоціальні сім'ї, бездомні, бездоглядні діти тощо.

Здійснення реабілітаційного процесу як технології передбачає з боку соціального

працівника здійснення таких етапів:

– діагностично-прогностичного (визначення вихідного реабілітаційного потенціалу, діагностика стану, складання індивідуальної комплексної програми реабілітації);

– етап вибору (розробки) оптимальних технологій, форм, методів роботи;

– етап безпосередньої підготовки до реалізації обраних способів реабілітаційної роботи;

– реалізаційний (реалізація комплексної програми реабілітації, корекція, контроль);

1. експертно-оціночний (систематизація, узагальнення та контроль результатів реабілітації).

Рівні соціальної реабілітації:

– особистісний (індивідуальний) – соціальна реабілітація проводиться з окремим індивідом;

– групова – здійснення реабілітаційних заходів під час роботи з групою (особи з інвалідністю, люди похилого віку, бездоглядні діти, випускник інтернатних закладів);

– сімейна – реабілітаційна робота проводиться щодо сім'ї, як правило, асоціальної.

3. Поняття про соціальну терапію.

Соціальна терапія – це система професійного впливу на стан, поведінку, психіку особи (групи) з метою їх соціального і психологічного оздоровлення, усунення стійких порушень в соціальному функціонуванні. Це цілеспрямований процес практичного впливу відповідних державних структур, громадських організацій і об'єднань, в тому числі релігійних, на конкретні форми прояви соціальних відносин або соціальних дій.

Вирішення соціальних проблем пов'язано з впливом на людину, її поведінку, діяльність, психіку. Це пояснює, яку важливу роль в арсеналі соціальної терапії грають методи психотерапевтичного впливу.

Психотерапевтичний вплив може надаватися на різні характеристики внутрішнього світу людини. Ці дії включають в себе систематичні, цілеспрямовані заходи по надання допомоги особі або групі осіб у питаннях врегулювання почуттів, імпульсів, думок, відносин і зняття психологічних симптомів, які викликають занепокоєння, дискомфорт у клієнтів.

На даний час є кілька напрямків соціальної допомоги, які ґрунтуються на різних функціональних підходах.

Перший підхід ґрунтується на «лікувальній» функції соціальної роботи. Роль соціального працівника як спеціаліста полягає у наданні допомоги клієнту у вирішенні його загальних проблем спільно з медиками.

Другий підхід – підхід соціального розвитку. Ця модель передбачає включення клієнта в активну групову діяльність, наприклад, для вирішення соціальних проблем за місцем проживання, навчання, роботи і т.д., що позитивно впливає на соціальне здоров'я клієнтів.

Третій підхід – заснований на функції відстоювання інтересів клієнта. Головне завдання зводиться до того, щоб роз'яснювати суспільству потреби, права соціально

вразливих груп, дискримінованих осіб та груп. В основі терапевтичного впливу лежить процедура соціальної допомоги, надання клієнту підтримки з боку оточення, ліквідація негативних наслідків взаємин.

Соціальна терапія передбачає і пряме втручання з метою усунення перешкод, що заважають повноцінному соціальному розвитку індивіда, соціальної групи. Соціальна терапія, як комплекс процедур, заходів і дій, спрямована на вирішення соціальних проблем різного рівня організації суспільства. Рівні соціальної організації визначають цілі, завдання, ресурси і методи, використовувані в процесі соціально-терапевтичного впливу на конкретний соціальний об'єкт.

Соціальна терапія реалізується:

– на макро рівні - орієнтується на вирішення проблем суспільства, як єдиного об'єкта впливу;

– на мезорівні - вирішуються проблеми конкретної соціальної групи чи спільності;

– на мікрорівні – вирішуються внутрішньоособистісні, міжособистісні проблеми індивіда, малих соціальних груп і окремих колективів**.**

Напрями терапевтичного впливу:

– соціальна терапія літніх людей;
– сімейна терапія;
– терапія дезадаптованих дітей і підлітків;
– терапія осіб з інвалідністю;
– психотерапія учасників військових дій та військових конфліктів та ін.

Форми соціальної терапії:

– індивідуальна терапія – орієнтована на надання допомоги конкретній особі шляхом безпосереднього впливу на нього, без залучення в цей процес інших осіб. Застосовується до тих клієнтів, рішення проблем яких вимагає конфіденційності;

– групова терапія – надання допомоги клієнту через передачу групового досвіду для розвитку його фізичних і духовних сил, формування соціальної поведінки.

4. Основні технології соціальної терапії

Технологія роботи в групі вирішує наступні завдання:

– виправлення, корекція поведінки;
– попередження дисфункцій;
– виховання почуття громадянськості;
– затвердження особистості;
– забезпечення нормального розвитку членів групи.

Методи групової психотерапії:

– метод групової дискусії;
– рольова гра;
– психологічні тренінги;
– аутотренінги;
– психодрама та ін.

Методи індивідуальної психотерапії

– консультативно-корекційна бесіда;
– тренінги соціальних навичок;
– індивідуальні психологічні тренінги;
– медитація;
– аутотренінги та ін.

Засобами реалізації соціально-терапевтичної допомоги виступають слово, праця, мистецтво (музика, театр, художня творчість, декоративно-прикладне мистецтво та ін.), спорт і методи фізичної культури, природа, тварини, сміх, казка і ін.

Види терапії:

Трудова терапія – заснована на наданні лікувального, тонізуючого, активізує впливу процесу праці на індивіда. Праця сприяє подоланню деструктивних змін, відхилень в поведінці індивідів і груп; досягненню оптимального рівня самостійності

Окупаційна терапія (ОК) – терапія повсякденними заняттями, форма професійної соціальної роботи. Це необхідна форма допомоги людям, що зазнають відхилення в поведінці, взаємодії. Ключовий елемент окупаційної терапії – це вибір видів занять, які формують навички незалежного функціонування і задоволення потреб індивіда в контексті його соціального оточення.

Ортобіотіка – наука про розумний спосіб життя, яка вивчає технологію самозбереження людьми здоров'я і наповнення життєвим оптимізмом.

Призначення ортобіотики:

• Формування навичок здорового способу життя;

• Формування самоцінності особистого здоров'я;

• Профілактика небажаних процесів в фізичному, моральному і психічному здоров'я людини;

• Привнесення енергії оптимізму через організацію соціокультурної діяльності.

Ігрова терапія – це комплекс реабілітаційних ігрових методик. Будучи унікальним засобом комплексної реабілітації, ця технологія може виконувати функції соціалізації, розвитку, виховання, адаптації, релаксації, рекреації та ін. При цьому травмуючі життєві обставини переживаються в умовному, ослабленому вигляді.

Музикотерапія – один з найстаріших методів віз-дії на психіку людини, який може використовуватися і в лікувальних цілях. Групові, індивідуальні музикотерапевтичні заняття з урахуванням актуальної ситуації в групі, включають в себе музичну тему, яка викликає у слухачів переживання, пов'язані з їх минулим, сьогоденням і майбутнім.

Арттерапія – терапія мистецтвом. Існує не-скільки варіантів цього методу: використання вже існуючих творів мистецтва через їх аналіз та інтерпретацію клієнтами; спонукання клієнтів до самостійної творчості; використання творів мистецтва і самостійна творчість клієнтів; творчість самого спеціаліста – ліплення, малювання та ін., спрямоване на взаємодію з клієнтом.

Логотерапія або розмовна психотерапія. Спеціаліст розмовляє з клієнтом, вербалізуючи для нього його емоційний стан, за допомогою цього клієнт сам справляється з важкою ситуацією. В його особистості відбувається перебудова, яку він самостійно виявляє як конструктивні зміни в самому собі. Це приносить йому

задоволення, підвищує ступінь самоповаги, сприяє становленню зрілої особистості.

Бібліотерапія. Під час самостійного читання клієнт веде щоденник, аналіз якого допомагає об'єктивно оцінити його стан. Список книг психотерапевт підбирає сам відповідно до проблеми клієнта.

Глинотерапія – ефективний спосіб реабілітації, що має в своїй основі роботу з пластичними матеріалами (глина, пластилін, солоне тісто і т.п.) Показниками реабілітаційної ефективності глинотерапії служать розвиток інтелекту, дрібної моторики, оволодіння практичними навичками професійної майстерності.

Гарденотерапія. Люди похилого віку з задоволенням вирощують рослини і доглядають за ними. Цей вид діяльності має яскраво виражену психотерапевтичну спрямованість, що дозволяє використовувати його при корекції поведінкових і емоційних розладів, у відновному періоді після перенесених захворювань, для поліпшення психоемоційного стану.

Рухова терапія. Основним завданням груп танцювальної терапії є здійснення спонтанного руху. Танцювальна терапія спонукає до свободи і виразності руху, розвиває рухливість і зміцнює сили, як на фізичному, так і на психічному рівні. Тіло і розум розглядаються в ній як єдине ціле. Головна установка формулюється чином: рухи відображають риси особистості.

Спицетерапія. В'язання на спицях – це один з популярних видів прикладного мистецтва. Воно є досить ефективним у роботі з людьми похилого віку, і може використовуватися для профілактики та лікування порушень вищої нервової діяльності.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник–довідник / за наук. ред. В. М. Пічі. Львів : Новий Світ–2000, 2012. 616 с.
3. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.
4. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232с.
5. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с
6. Організація соціальної роботи з різними групами клієнтів [Текст] : метод. посіб. / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, ННІ пед. освіти, соц. роботи і мистецтва. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2013. 346с.
7. Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб z1671-13, чинний, поточна редакція – Прийняття від 19.09.2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13/print1389886681984196#Text (дата звернення: 20.06.2026)

Контрольні питання

1. Що таке соціальна реабілітація? У яких випадках вона здійснюється?

2. Які є різновиди соціальної реабілітації?
3. Що таке соціальна терапія?
4. Назвіть основні технології соціальної терапії.
5. Назвіть види реабілітації осіб з інвалідністю.
6. Як здійснюється реабілітація в інтернатних закладах?
7. Обґрунтуйте необхідність використання в соціальній роботі технологій терапії.
8. Назвіть види соціальної терапії, дайте їх коротку характеристику?
9. Чому, на Вашу думку, ефективними видами соціальної терапії у роботі з літніми людьми є терапія в'язанням, танцювальна терапія, гарденотерапія?

Тема 8. Технології консультування та посередництва

1. Соціальне консультування як технологія соціальної допомоги.
2. Вимоги до соціального працівника як консультанта.
3. Типи і види консультування. Консультування окремих категорій клієнтів.
4. Поняття, особливості та форми соціального посередництва.
5. Технологія посередництва.

1. Соціальне консультування як технологія соціальної допомоги.

Соціальне консультування – це технологія надання соціальної допомоги шляхом переважно психологічного впливу на людину або малу групу з метою їх соціалізації, відновлення та оптимізації їх соціальних функцій, орієнтирів, вироблення соціальних норм поведінки і спілкування. Консультування може бути юридичним, медичним, психологічним, соціально-психологічним, соціально-педагогічним залежно від ситуації, в якій необхідно прийняти рішення.

Технологія соціального консультування – це взаємодія між двома або кількома людьми, в ході якого консультант передає спеціальні знання і відповідну інформацію консультованого особі з метою допомогти йому у вирішенні важкій життєвій ситуації. Особливість технології консультування полягає в тому, що в результаті її проведення повинні бути мобілізовані внутрішні ресурси клієнта, він повинен взяти на себе відповідальність за прийняте рішення і його реалізацію.

У процесі консультування вирішуються наступні завдання:

а) надання професійної допомоги у зв'язку із заявленою клієнтом проблемою;

б) інформування клієнта про можливі шляхи вирішення проблеми;

в) мобілізація прихованих ресурсів клієнта, що забезпечують самостійне рішення проблеми;

г) виявлення основних напрямків подальшого розвитку особистості.

Зміст консультування у соціальній роботі полягає в тому, що консультанти мають повноваження та обов’язки втручатися від імені держави, щоб захистити клієнтів від небезпеки та/або потрапляння у складну життєву ситуацію. Консультанти допомагають клієнтам справлятися з різноманітними психічними, емоційними, поведінковими та соціальними проблемами та працювати над конкретними та дієвими рішеннями.

Консультування – це відносини, як правило, між двома людьми (клієнт і

соціальний працівник), але іноді між кількома особами чи групою та іншою особою, яку називають консультантом групи. Незалежно від місцезнаходження, консультативні стосунки є особливою формою спілкування. Основними аспектами консультування є

1. передбачає відносини, які ґрунтуються на підтримці;
2. базується на принципах розширення можливостей клієнта;
3. базується на конфіденційності;
4. допомагає клієнтам визначити власні ресурси.

Зміст соціальної послуги консультування визначено **Державним стандартом соціальної послуги консультування**. Згідно зі Стандартом, консультування спрямоване на:

– допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання;

– залучення отримувача соціальної послуги до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомогу в його реалізації;

– надання інформації з питань соціального захисту населення;

– представлення інтересів;

– надання психологічної допомоги;

– корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;

– сприяння навчанню, формуванню та розвитку соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції;

– участь в організації та діяльності груп самодопомоги;

– допомогу в зміцненні/відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків;

– сприяння в отриманні правової допомоги;

– сприяння в отриманні інших соціальних послуг відповідно до виявлених потреб;

– сприяння у працевлаштуванні (у тому числі у проведенні експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації).

Принципи консультування:

– принцип прийняття – прийняття клієнта таким, яким він є, з його фізичними, психологічними, соціальними, економічними та культурними особливостями;

– принцип спілкування – спілкування може бути як вербальним, так і невербальним, і здійснюватися кваліфіковано;

– принцип емпатії – вміння сприймати емоційний стан клієнта, співпереживати

– принцип неосудності – не критикувати та не засуджувати клієнта;

– принцип конфіденційності – ім'я та проблеми клієнта не повинні передаватися третім особам;

– принцип індивідуальності – ставитися до клієнта як до унікальної особистості, повага до нього та його проблем;

– принцип неемоційного залучення – не взаємодіяти емоційно з клієнтом, уникати захоплення власними почуттями.

У процесі соціального консультування виділяють **підготовчий, основний і заключний етапи.**

Підготовчий етап консультування. Встановлюється графік і черговість

консультацій. Консультант по можливості збирає інформацію про майбутні клієнтів, на основі якої становить попередній план роботи, намічає найбільш ефективні методи впливу і визначає стиль спілкування з клієнтом.

Основний етап консультування. Бесіда з клієнтом є безперервний процес, м'яко і тактовно контрольований і направляється консультантом.

Консультування включає в себе кілька стадій, які переходять одна в одну:

1 – психологічна підготовка консультанта.

2 – взаємні вітання майбутніх співрозмовників і їх уявлення один одному.

3 – висновок «договору-контракту» між консультантом і клієнтом.

4 – «сповідь».

5 – активний розпитування клієнта і отримання додаткової інформації.

6 – консультування, вона є вирішальна, оскільки вимагає від консультанта максимальної мобілізації, зібраності, професійної майстерності.

7 – спрямована на оптимізацію особистісних механізмів саморегуляції і формування нової моделі поведінки клієнта.

8 – завершення спілкування з клієнтом, оцінка ефективності консультації її учасниками.

Заключний етап консультування настає після завершення спільної роботи з клієнтом. Консультант осмислює отримані результати, оформляє протокол консультації і при необхідності намічає заходи впливу на соціальне оточення в інтересах клієнта.

2. Вимоги до соціального працівника як консультанта.

У техніці проведення консультування виділяють такі принципи:

– доброзичливе і безоціночне ставлення до клієнта;

– орієнтація на норми і цінності клієнта;

– заборона давати клієнту поради;

– анонімність консультування;

– включеність клієнта в процес консультування; розмежування особистих і професійних відносин.

Консультування в соціальній роботі може бути очним і заочним (дистанційним). Дистанційне консультування не припускає спілкування віч-на-віч, наприклад практика роботи телефонів довіри, листування. Воно передбачає особливу увагу і ретельний професійний підбір соціальних працівників, особливу увагу варто приділити розвитку комунікативних навичок соціального працівника, оскільки в процесі заочного консультування особливе значення мають особливості і характеристики мови (тембр голосу, швидкість мовлення, паузи, тон).

До якостей ефективного консультанта можна віднести:

– Емпатія, або розуміння, – зусилля побачити світ очима іншої людини.

– Повага – таке ставлення до іншої людини, яке має на увазі віру в його здатності впоратися з проблемою.

– Конкретність, або здатність бути певним і точним, – спосіб комунікації з іншою людиною, при якому має місце все поглиблюється ясність щодо своїх висловлювань.

– Знання себе і прийняття себе, а також готовність допомогти в цьому іншому.

– Справжність – здатність бути справжнім у взаєминах.
– Конгруентність – збіг того, що повідомляється вербально, з мовою тіла.
– Безпосередність – здатність робити щось негайно, без застережень, посередників і відкладання) – робота з тим досвідом, який має місце в процесі консультування зараз, як з прикладом того, що має місце і в повсякденному житті клієнта.

3. Типи і види консультування. Консультування окремих категорій клієнтів.

Соціальне консультування – технологія надання соціальної допомоги шляхом переважно психологічного впливу на людину або малу групу з метою їх соціалізації, відновлення та оптимізації їх соціальних функцій і орієнтирів, а також вироблення соціальних норм поведінки і спілкування.

Методологічні основи консультування закладені в фундаментальних дослідженнях таких психологів, як З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Берн, А. Еолліс, Р.Перл, К. Роджерс, В. Франкл та ін.

Методи консультування поділяються на:

– Загальні: а) діалектичний; б) логічний; в) емпіричний.
– Локальні або спеціальні:

а) методи технічного аспекту, що дозволяють здійснювати консультаційні послуги з аналізу інформації, дослідження ситуації, пошуку проблем, вироблення альтернативних варіантів рішень;

б) методи людського аспекту, реалізуються в системі консультант клієнтських відносин і базуються на психології.

З точки зору методів можна розрізняти наступні форми консультування: експертне, процесне і навчальне.

Експертне консультування. Клієнт сам формує завдання, в ролі експерта виступає консультант-фахівець.

Навчальне консультування. Консультант не тільки збирає ідеї, аналізує рішення, але і готує ґрунт для їх виникнення, надаючи клієнту відповідну теоретичну і практичну інформацію у формі лекцій, тренінгів, ділових ігор, конкретних ситуацій («кейсів») і т.д.

Процесне консультування. Консультанти на всіх етапах проекту активно взаємодіють з клієнтом, спонукаючи його висловлювати свої ідеї, міркування, пропозиції, критично співвідносити з пропонованими ззовні ідеями, проводити при допомоги консультантів аналіз проблем і вироблення рішень.

Процедура консультування, яка має протяжність в часі, складається з декількох етапів. Основні з них:

– виявлення причин, що спонукали клієнта до звернення за консультацією;
– аналіз, оцінка і діагностика проблеми;
– формулювання проблеми і визначення цілей консультації;
– встановлення стратегії і плану дій;
– здійснення відповідних дій;
– оцінка результатів консультації і висновки

4. Поняття, особливості та форми соціального посередництва (медіації).

Соціальне посередництво (медіація) – це процес сприяння досягненню згоди між соціальним суб'єктом і об'єктом для вирішення соціальних проблем останнього і надання йому допомоги. У ролі соціального об'єкта може виступати трудовий колектив, окремий клієнт, сім'я, цілий соціальна група та ін. Для вирішення соціальних проблем об'єкта можуть залучатися кілька суб'єктів, здатних допомогти (державні соціальні установи, громадські організації, комерційні структури тощо).

Медіація – це форма вирішення конфлікту за допомогою третьої (нейтральної, неупередженої) посередницької сторони, метою якої є допомога першим двом сторонам у вирішенні конфліктної ситуації. Суть медіації полягає у створенні соціально-психологічних умов, що знижують емоційне напруження, приймати конструктивні рішення та загалом вирішувати конфлікти у різних соціальних ситуаціях.

В Україні у 2021 р. був прийнятий закон «Про медіацію», який унормував проведення даної процедури, визначив її принципи, вимоги до медіатора, його права та обов’язки, порядок проведення медіації тощо.

Посередницькі послуги можуть бути згруповані за такими напрямами, як посередництво:

- між державою, організацією, установою і клієнтом;
- між організаціями та установами;
- між фахівцями різної відомчої підпорядкованості;
- між клієнтами соціальних груп і інститутів;
- міжособистісне посередництво.

Посередництво (медіація) в соціальній роботі найчастіше використовується соціальними працівниками в кількох конфліктних зонах: сім’я та сімейні відносини (медіація між біологічними батькам та усиновителями/вихователями та установами по догляду за дітьми), система освіти (шкільна медіація), система охорони здоров’я (сприяння доступу людей та груп із неблагополучним становищем, в основному, етнічних меншин або біженців, до медичних та соціальних послуг тощо. об'єкта можуть залучатися кілька суб'єктів, здатних допомогти (державні соціальні установи, громадські організації, комерційні структури тощо).

До переваг медіації можна віднести більшу економічну ефективність, ніж інші методи вирішення спорів; конфіденційність (на відміну від судових справ, які є публічними, і будь-які докази, які використовуються під час медіації, не підлягають розкриттю); гнучкість, що дозволяє сторонам і медіатору адаптувати процедуру медіації до потреб окремого конфлікту; контролювання процесу усіма сторонами; зменшення навантаження на судову систему.

5. Технологія посередництва.

Посередницька діяльність соціального працівника починається з діагностики соціальної ситуації клієнта, уточнення його проблеми, потім встановлюється зв'язок з організацією, потенційно здатної вирішити проблему клієнта. Крім того, соціальний працівник повинен набути навички збору точної інформації про ту організації, до послуг якої він вдається.

На наступному етапі посередницького процесу соціальний працівник спільно з

клієнтом роблять вибір установи, до послуг якого збираються звернутися. Після здійснення вибору установи соціальний працівник допомагає клієнту встановити контакт з обраною організацією. Важливим моментом останнього етапу є те, що соціальний працівник повинен не просто направити клієнта в організацію, здатну йому допомогти, але і проконтролювати процес встановлення та налагодження контакту між клієнтом і фахівцями установи, а потім оцінити підсумковий результат виконаної роботи.

Найчастіше соціальний працівник повинен виступати посередником в конфліктній ситуації (трудовий спір, сімейна криза, конфлікти в родині). В даному випадку необхідні певні професійні вміння та навички, в тому числі комунікативні. Конфліктуючі сторони можуть звернутися до різних способів подолання своїх труднощів.

Крім посередництва можливі переговори і арбітраж. При розбіжностях інтересів (наприклад, подружжя в процесі розлучення, начальника та підлеглого) сторони можуть як безпосередньо домовитися один з одним, так і попросити третю сторону виступити в якості посередника, висувати пропозиції і полегшувати їм переговори. Або ж вони можуть вдатися до арбітражу, винісши свої розбіжності на суд того, хто вивчить питання і знайде рішення.

Невід'ємною частиною процесу посередництва комунікація. Спільне обговорення і спілкування дозволяють людям досягти угоди, зменшують недовіру, забезпечують їх взаємну вигоду.

Комунікативні засоби спілкування поділяються на вербальні (лексика, стилістика, граматика, формоутворення, стиль) і невербальні (міміка, жести, тембр, інтонація голосу, паузи, покашлювання, рукостискання, торкання тощо).

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Все про соціальну роботу : навч. енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі ; уклад. : Гайдук Н. М., Клос Л. Є., Бік О. Я. [та ін.]. Львів : Новий Світ–2000, 2012. 616 с.
3. Державний стандарт соціальної послуги консультування : Наказ Міністерства соціальної політики України № 678 від 02.07.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text (дата звернення: 20.06.2026)
4. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) : Наказ Міністерства соціальної політики України № 892 від 17.08.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text (дата звернення: 20.06.2026)
5. Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів : Наказ Міністерства соціальної політики України №№ 1261 від 30.12.2015. URL : Про затвердження Державного ста... | від 30.12.2015 № 1261 (rada.gov.ua) (дата звернення: 20.06.2026)
6. Іващенко К. В., Коцур І. В. Технології соціальної роботи за місцем проживання: навч. посібник. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 101 с.
7. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний

курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

8. *Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16.11.2021.* URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text* (дата звернення: 22.06. 2026)

Контрольні питання

1. Що таке консультування як технологія соціальної роботи?
2. Які основні вимоги до проведення консультацій та особи консультанта?
3. Назвіть типи, форми та види консультування.
4. Які завдання вирішуються в процесі консультування?
5. В даний час в теорії та практиці соціальної роботи існують два основних взаємодоповнюючих один одного підходу до визначення сутності консультування. Які це підходи?
6. Для успішної та ефективної організації і здійснення процесу соціального консультування необхідно дотримання наступного ряду принципів ...?
7. Охарактеризуйте технології консультування, які використовуються для окремих груп клієнтів.
8. Що таке посередництво як соціальна технологія?

Змістовий модуль ІІ. Конкретні технології соціальної роботи та соціальної допомоги

Тема 9. Технології соціальної допомоги сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах

Тема 9. Технології соціальної допомоги сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах

1. Проблеми сучасної сім'ї: сутність та основні характеристики.
2. Проблеми молоді і державна молодіжна політика. Технології соціальної допомоги молоді.
3. Технології роботи з сім'єю, яка перебуває у складній життєвій ситуації.
4. Рівні технологій роботи з неблагополучною у виховному плані сім'єю.

1. Проблеми сучасної сім'ї: сутність та основні характеристики.

Основні соціальні проблеми сім'ї:

1. скрутне матеріальне становище сім'ї;
2. погіршення стану здоров'я населення внаслідок недоїдання, погану екологію, від якості продуктів харчування;
3. зловживання алкоголем і наркотиками;
4. жорстоке поводження з дітьми та іншими членами сім'ї;
5. аморальний, маргінальний спосіб життя, правопорушення і скандали;
6. соціальне сирітство – усунення або неучасть батьків у виконанні батьківських обов'язків.

У Національній стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року було зазначено, що найбільш соціально вразливими є сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, насамперед сім'ї, де батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім'ї з дітьми, де члени сім'ї є особами з особливими потребами; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, в яких дитина або декілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав. До групи ризику також можуть потрапити сім'ї опікунів чи піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї, в які тимчасово влаштовані діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють. Відсутність належної превентивної соціальної роботи з такими сім'ями призводить до втрати виховного потенціалу сім'ї, позбавляє дитину можливості виховуватися в родині. Нова стратегія, на жаль, не прийнята, проте і на сьогодні ці проблеми лишаються актуальними.

Переважна більшість дітей потрапляє у будинок дитини з соціальних причин: позбавлення батьківських прав, погані матеріальні і житлові умови, перебування батьків у місцях позбавлення волі, алкоголізм батьків.

Відмовні діти – це ті, від яких мати відмовилася письмово в пологовому будинку. Основні причини відмови від дитини: важка хвороба або каліцтво (близько 60%);

складні матеріальні та побутові умови (близько 20%).

2. Проблеми молоді і державна молодіжна політика. Технології соціальної допомоги молоді.

До 22.05.2021 року молодіжна політика в Україні визначалася Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». У розпорядженні Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки» вказані головні принципи державної молодіжної політики:

– повага до поглядів молоді та її переконань;

- надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема;

- правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку;

- сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

До проблем молоді, які потребують розв'язання, належать:

1. низький рівень участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства, у тому числі молодіжних та дитячих громадських організацій, а також органах учнівського та студентського самоврядування, програмах сфери волонтерської діяльності та у процесах ухвалення рішень, що стосуються вирішення питань молоді;

2. низький рівень поінформованості молоді, насамперед молоді з інвалідністю, про свої права, обов'язки та можливості для розвитку власного потенціалу і самореалізації у своїй територіальній громаді, області, в Україні загалом;

3. низька активність молоді в політичному житті країни як на державному, так і на регіональному та місцевому рівні;

4. недостатній рівень мобільності молоді (у межах України та між різними країнами);

5. низький рівень громадянських компетентностей, у тому числі щодо дотримання правових норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного;

6. незначна кількість молоді, які вважають корупцію та непотизм як етично неприйнятні форми розв'язання побутових проблем та життєвих перешкод;

7. підготовка молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я;

8. недостатньо сформовані навички здорового способу життя та розуміння важливості комплексної турботи про фізичне та психологічне благополуччя;

9. низький рівень соціалізації, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та маргіналізованих груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю;

10. впровадження російською федерацією стратегії мілітаризації освітнього процесу та деструктивного впливу на молодь з тимчасово окупованих територій України;

11. недостатній рівень соціально-психологічної адаптації молоді, місцем проживання якої є тимчасово окуповані території, в соціокультурний простір України;

12. низький рівень компетентностей, необхідних молоді для: свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку; провадження підприємницької діяльності; розвитку лідерських якостей.

3. Технології роботи з сім'єю, яка перебуває у складній життєвій ситуації.

Технологія індивідуальної соціальної роботи включає такі етапи:

1. Отримання інформації.

2. Перевірка інформації.

3. Визначення потреби клієнта, необхідність у допомозі.

4. Відкриття випадку.

5. Розробка та затвердження плану реабілітації (план реабілітації може складатися як для дорослої особи, так і для дитини, а також для сім'ї).

Основним завданням для соціального працівника є не лише подолання сім'єю або особою складної життєвої ситуації, або кризової ситуації, а й формування навички самостійного подолання їх у майбутньому. Тому формування ефективного плану заходів вимагає послідовного виконання етапів роботи:

1) Визначити проблему: основну причину, по якій відкрито даний випадок.

2) Встановити контакт і довірчі відносини з сім'єю.

3) Встановити природу даної проблеми: остаточне визначення того, що стало причиною виникнення проблеми, і оцінка можливостей і ресурсів даної сім'ї.

4) Визначити цілі і завдання: чітко описати очікувані результати втручання, які повинні ґрунтуватися на оцінці ситуації.

5) Визначити дії, які необхідні для досягнення поставлених цілей, а також розробити конкретні дії по досягненню кожного конкретного завдання, розподілити відповідальність між фахівцями і членами сім'ї.

6) Встановити конкретні терміни моніторингу та виконання намічених дій.

Куратор випадку, не нав'язуючи план реабілітації сім'ї, залучає всіх членів сім'ї в спільну діяльність з подолання проблемних ситуацій, обговорює з членами сім'ї і досягає загального розуміння мети і завдань спільної роботи, спільно розподіляє відповідальність за результати, робить план зрозумілим і прийнятим сім'єю. При цьому, основне завдання куратора – розбудити ініціативу батьків, допомогти їм самим почати шукати можливі виходи з ситуації, що склалася.

6. Виконання плану реабілітації сім'ї та / або дитини.

Куратор випадку здійснює координацію роботи з сім'єю на основі плану реабілітації, для чого виконує наступні функції:

1) Допомагає родині визначити ті послуги, які можуть допомогти досягти заявлених в плані цілей.

2) Знайомить сім'ю з безпосередніми виконавцями послуг.

3) Надає виконавцю послуг необхідну інформацію про те, чому сім'я звертається за послугою і яка мета роботи з даним випадком.

4) Надає допомогу родині в отриманні доступу до послуг (Транспорт, організація догляду за дитиною у відсутності батьків, інша допомога).

5) Здійснює контроль процесу отримання послуг, перевіряє, що сім'я дійсно користується послугами, виконує свої зобов'язання відповідно до затвердженого плану, визначаючи при цьому ступінь задоволеності сім'ї та відповідності послуг об'єктивним потребам сім'ї.

У процесі реалізації своїх обов'язків куратор випадку повинен переконатися в тому, що виконання плану реабілітації не перевантажувати сім'ю і не створює ситуації, при якій діти залишаються без належного нагляду і турботи.

В ході своїх візитів в сім'ю куратор випадку здійснює підтримує консультування, а саме: обговорення проблем і потреб з членами сім'ї, активізація їх сильних сторін, визначення можливих рішень і уточнення плану дій, виступ при необхідності в ролі адвоката сім'ї перед різними службами та установами.

До завдань куратора входить організація моніторингу якості надання послуг, він повинен повідомляти керівництво відповідних організацій в разі, якщо їх послуги не відповідають потребам клієнтів. Куратор спільно з членами територіального консиліуму фахівців виявляє міжвідомчі неузгодженості, що впливають на ефективність заходів щодо захисту прав дитини та вживає заходів щодо їх подолання.

Куратор, зберігаючи професійну і партнерську позицію по відношенню до сім'ї, відстежує в процесі роботи з сім'єю не проявлені раніше сильні і слабкі сторони сім'ї, фактори ризику, що провокують зриви, проводить, відповідно до своїми спостереженнями корекцію плану реабілітації для розвитку і зміцнення ресурсу сім'ї, її сильних сторін.

7. Моніторинг. За підсумками проведених реабілітаційних заходів необхідне здійснення професійного моніторингу стану сім'ї та дитини. Завданням моніторингу є отримання інформації про рішення поставлених реабілітаційних завдань, необхідність коригування плану реабілітації сім'ї та дитини, продовження і перспектив реабілітаційної роботи з сім'єю.

8. Закриття випадку.

4. Рівні технологій роботи з неблагополучною у виховному плані сім'єю.

Сім'ю можна розглядати як систему, що реалізовує ряд найважливіших соціальних функцій – репродуктивну, виховну, соціалізуючу, психотерапевтичну, економічну та ін. Розрізняють нормально функціонуючі і дисфункціональні сім'ї. Нормально функціонуючою називають сім'ю, яка відповідально виконує свої основні функції, внаслідок чого задовольняються основні потреби і забезпечується життєдіяльність як сім'ї в цілому, так і кожного її члена окремо. У дисфукціональній сім'ї задоволення потреб виявляється порушеним, що негативно позначається всіх сферах її життєдіяльності, а також перешкоджає реалізації особистісного потенціалу окремих членів сім'ї.

Іноді замість термінів функціональна і дисфункціональна застосовуються поняття

благополучна і неблагополучна сім'я. Це робиться в тих випадках, коли необхідно підкреслити конкретні фактори, що зумовлюють порушення життєдіяльності сім'ї, наприклад, низький рівень матеріального забезпечення, конфліктність у взаєминах між родичами, наявність кризової ситуації і т.д.

Під сімейним неблагополуччям слід розуміти комплекс соціальних, психологічних і педагогічних причин, пов'язаних з порушенням виховної функції сім'ї, викликають деформацію особистості дитини і призводять до девіантної поведінки.

На неблагополуччя сім'ї можу впливати різні чинники. На думку деяких дослідників, це може бути: матеріальна незабезпеченість сім'ї, асоціальна поведінка батьків, безробіття, відсутність окремого житла, труднощі у вихованні дітей, сімейне насильство та інші. Часом, можливо присутність кількох факторів одночасно. Розуміння і аналіз причин появи неблагополуччя сім'ї дозволить правильно організувати соціальну роботу з даною категорією сімей.

Класифікація критеріїв, що визначають благополуччя і соціально-психологічне здоров'я сім'ї, була розроблена Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Вона включає наступні параметри:

1. Наявність обох батьків, які перебувають в легітимному (юридично оформленому) шлюбі, і дітей, які виховуються на основі наступності поколінь.
2. Духовно-моральне благополуччя.
3. Медичне благополуччя.
4. Соціально-побутове благополуччя.
5. Матеріальне благополуччя.
6. Відсутність хронічних сімейних конфліктів.
7. Задоволеність шлюбом, відносинами в ньому.
8. Єдиний підхід до виховання дітей з боку батьків.
9. Здоровий сімейний спосіб життя.

У всьому світі саме цей перелік показників використовується для визначення нормального функціонування сімейних систем. Даний еталон може виступати в якості базової моделі при розробці концепцій і визначенні напрямків соціальної і сімейної політики держави, а також служити орієнтиром в практичної соціальної роботи з сім'єю і дітьми.

До категорії проблемних і неблагополучних сімейних систем прийнято відносити малозабезпечені, кризові і асоціальні сім'ї. Серед малозабезпечених сімей виділяються дві категорії, особливо потребують активної комплексної підтримки – багатодітні і неповні сім'ї.

Багатодітні сім'ї можна поділити на типи залежно від їхніх соціальних характеристик: дисфункціональні (неблагополучні); економічно вразливі; благополучні багатодітні сім'ї.

Основні проблеми економічно вразливих і дисфункціональних багатодітних сімей:

– економічні та матеріально-побутові (низький дохід сім'ї, незадовільні житлові умови, відсутність необхідних речей і т.д.);

– медико-соціальні (ослаблене здоров'я членів сім'ї – внаслідок поганого

харчування, неможливості користуватися якісними медикаментами і платними медичними послугами, наявність хронічних захворювань, у випадках дисфункціональності – низька санітарно-гігієнічна культура, нехтування здоров'ям дітей);

– психолого-педагогічні (обмежений виховний потенціал сім'ї через неможливість приділити достатньо уваги кожній дитині, в разі дисфункціональності - порушення психосоціального розвитку дітей, конфлікти і деструктивні міжособистісні відносини).

Негаразди в сім'ї можуть призводити до різних соціальних проблем: напруженої конфліктної атмосфері через взаємного негативного ставлення батьків один до одного; недбалого ставлення до дітей – відсутності елементарної турботи про дитину з боку батьків, наявності шкідливих звичок у батьків, важкого матеріального становища сім'ї.

При організації соціальної роботи з неблагополучними сім'ями можуть використовуватися такі види послуг: соціально-побутові, соціально-правові, соціально-реабілітаційні, педагогічні, соціально-медичні. Також можуть застосовуватися різні методи і технології соціальної роботи: бесіда, консультування, соціальний патронаж, соціальний супровід та посередництво.

Однією з найбільш ефективних технологій соціальної роботи з неблагополучними сім'ями є соціальна профілактика. До профілактичних заходів належать: просвіта батьків з педагогічних, психологічних, правових знань; виховний вплив школи і сім'ї, залучення батьків до активної участі у виховному процесі; ознайомлення з психолого-педагогічною літературою; проведення навчально-методичних семінарів для вчителів і батьків із питань вирішення проблеми неблагополуччя сім'ї

Однією їх технологій соціальної роботи служби сім'ї є технологія соціального супроводу. Соціальний супровід полягає в сприянні у наданні медичної, психологічної, педагогічної, юридичної, соціальної допомоги батькам, опікунам та іншим законним представникам неповнолітніх дітей, що не відносяться безпосередньо до соціальних послуг.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.

2. Виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини. *Про організацію надання соціальних послуг : Постанова кабінету міністрів України № 587 від 01.06.2020 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.06.2026).

3. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 232с.

4. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с

5. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020

року : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року N 609/2012. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U609_12?an=7 (дата звернення: 22.06.2026).

6. Організація соціальної роботи з різними групами клієнтів [Текст] : метод. посіб. / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, ННІ пед. освіти, соц. роботи і мистецтва. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2013. 346с.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 22.06.2026).

8. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 26718-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 27.03.2023).

9. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III із змінами. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення: 22.06.2026).

10. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12 (дата звернення: 22.06.2026).

11. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

12. Соціальна робота з жінками : навчальний посібник / уклад.: А. І. Войтовська, О. О. Кравченко. Умань: Візаві, 2018. 229 с.

13. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021–2022 роки). Наказ Міністерства соціальної політики України 07.02.2020 № 97 URL: https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html?PrintVersion **(дата звернення: 22.06.20263)**

14. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Поляничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с. URL : https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9193/1/%d0%9d%d0%b0%d0%b2%d1%87-%d0%bc%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%b4%20%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%ba%d0%b0%d1%84%d0%b5%d0%b4%d1%80%d0%b8%20%281%29.pdf (дата звернення 22.06.20263)

Тема 10. Технології соціальної допомоги особам у стані соціальної дезадаптації

– Проблема дезадаптації дітей та підлітків у сучасному суспільстві.

– Технології соціальної допомоги дезадаптованим дітям і підліткам. Організаційні технології з дезадаптованими дітьми і підлітками.

1. Проблема дезадаптації дітей та підлітків у сучасному суспільстві.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування індивіда до умов нової соціального середовища і одночасно-результат цього процесу. Є висока ймовірність того, що дитина чи підліток, які мають труднощі з адаптацією, звернуться до прийому психоактивних речовин для зміни свого стану і отримання позитивних переживань. Соціальна дезадаптація проявляється в широкому спектрі розладів: ранньому алкоголізмі і наркоманії, бродяжництві, порушенні норм моралі, протиправних діях. Одним з головних ознак соціальної дезадаптації є порушення провідної діяльності дитини (ігрової, навчальної, трудової), а відхилення в поведінці носять стійкий характер.

Основною причиною соціальної дезалаптації є психологічні причини, які полягають у особистісних якостях самих дітей та підлітків: відсутність позитивного соціального досвіду (як правило, внаслідок прогалин у вихованні, в першу чергу, сімейному), невміння спілкуватися, невміння будувати свої стосунки, контролювати поведінку, низька самооцінка.

Соціально дезадаптована дитина не здатна до встановлення і підтримання соціальних контактів, що забезпечують ефективне виконання провідної діяльності і розвитку особистості, наслідком чого є часті конфлікти в сім'ї та школі (як з учителями, так і з однолітками); компенсація у вигляді спілкування з асоціальними елементами суспільства.

Одна з головних умов нормальної поведінки дитини: якщо її оточення здатне своєчасно і адекватно реагувати на ті чи інші особливості, то поведінка дитини чи підлітка завжди (або майже завжди) буде нормальною, тобто такою, що відповідає індивідуальним потребам і можливостям їх розвитку і адекватної соціалізації.

В умовах шкільного навчання факторами, що підвищують ризики порушення взаємодії дитини з середовищем (соціумом), в більшості випадків є: невідповідність режимного, емоційного, когнітивного навантаження на дитину її можливостям відповідати на це навантаження.

Можна виділити 4 групи станів ризику:

- Академічна неуспішність (коли дидактичні вимоги, що пред'являються дитині, не відповідають рівню зрілості психофізіологічних, загально-діяльнісних та інтелектуально-перцептивних функцій, що забезпечують процес навчання);
- Соціальний ризик (коли дитина захищається від надвисокого для неї навантаження, що пред'являється шкільними вимогами, на особистісному, поведінковому рівні; такий захист може прийняти форму втрати навчальної мотивації, пошуку та утвердження себе в різній діяльності, яка витісняє навчальну, активного або пасивного протесту проти непрестижного становища у навчальному середовищі, неминуче пов'язаного зі статусом відсталого учня);
- Ризик у зв'язку зі станом здоров'я (коли діти, зовні або внутрішньо високо мотивовані до навчання, не можуть собі дозволити захиститися від надмірного для них навантаження на поведінковому рівні. Вони приймають таке навантаження, працюючи в режимі наднапруження, в результаті чого настає зрив на рівні однієї або декількох слабких систем організму);
- Комплексний ризик (ризик порушень за двома чи трьома із перелічених

напрямів).

Шкільна дезадаптація – це порушення навчання дитини чи підлітка, порушення поведінки, порушення контактів і змішані види дезаптації. Важкі форми шкільної дезадаптації так і інакше призводять до дезадаптації соціальної, крайніми формами якої є низький освітній і професійний рівень молоді, її незайнятість, алкоголізм, наркоманія, правопорушення, проституція, раннє материнство з відмовою від новонародженого і, відповідно, збільшення соціального сирітства.

При соціальній дезадаптації у підлітковому віці руйнується основна умова позитивної соціалізації (стан дитини в мікросоціумі, яке дає їй можливість розвитку пізнавальних, творчих та духовних задатків) – адекватне професійне самовизначення з вибором напрямку професійного навчання, відповідного інтересам і здібностям підлітка, цілеспрямованим отриманням професійних знань і досвіду, визначенням спектра додаткових професійних навичок.

Делінквентна (від латинського «delinquas») поведінка – система незначних правопорушень, провин, проступків.

Першим проявом делінквентної поведінки є прогули, бійки з однолітками, дрібне хуліганство, віднімання грошей у слабших однолітків, булінг, шантаж, дрібні крадіжки, зухвала поведінка в громадських місцях. Своєчасно не зупинені, ці форми злочинної поведінки закріплюються як поведінкові стереотипи, які при відповідних умовах можуть перерости в стійку асоціальну поведінку.

Якщо прояви делінквантеної поведінки не отримують адекватної реакції з боку соціального оточення дитини чи підлітка, є ризики її переростання у девіантну поведінку. Девіантна поведінка (від лат. deviatio – відхилення) – система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

2. Технології соціальної допомоги дезадаптованим дітям і підліткам. Організаційні технології з дезадаптованими дітьми і підлітками.

1. Створення «банку даних» щодо дітей з дезадаптованістю та ризиками залежності (наркотики, алкоголь).

– Розробка «портрета» дезадптованих дітей (причини – зовнішні та внутрішні, прояви дезадаптованості, ставлення до проблеми – усвідомлена, неусвідомлена).

– Дослідження джерел інформації про дітей та підлітків з дезадаптованістю. Є потреба у постійній ретельній експертизі як самої інформації про дезадаптовааних дітей, так і джерел її надходження. Робота здійснюється на засадах професійної етики та конфіденційності.

4. Розробка схем організації контактів з дітьми і батьками.

5. Консультування як інструмент організації контактів з клієнтом (дезадаптованою дитиною, її батьками чи іншими особами, які представляють її інтереси); спосіб надання допомоги і підтримки дитиням та неповнолітнім, які звертаються з різними питаннями та проблемами.

6. Розробка програм профілактичної роботи, обов'язково під контролем наукового консультанта – професійного спеціаліста (психолога, лікаря-нарколога тощо).

Програми групової профілактичної роботи спрямовані на формування стійкого позитивного ставлення до можливостей власного здоров'я і негативного ставлення до вживання речовин, що викликають залежність.

Поширеною формою соціальної роботи з підлітками є **клубна робота**. Вона активно використовується як з метою профілактики, так і соціальної реабілітації і корекції.

Клубна діяльність організовується на принципах добровільного об'єднання людей із спільними інтересами, а також самодіяльності і самоуправління, врахування вікових і соціокультурних особливостей.

Привабливість клубного життя для дітей і підлітків визначається:

- ігровою формою засвоєння майбутніх соціальних ролей;
- різноманітною за характером діяльністю, котра дозволяє вирішувати проблему професійного самовизначення, самопізнання;
- можливістю задовольнити потреби в спілкуванні. На відміну від беззмістовного проведення часу на вулиці підлітки спілкуються в клубі на основі спільних корисних справ, захоплень, інтересів;
- гуманістично вибудованими порівняно з вуличними міжособистісними взаєминами (недопустиме є висміювання, приниження, фізична розправа над слабкими і т.п.);
- розвинутим самоуправлінням, відносною автономією від дорослих.

Організаційні технології соціальної роботи спрямовані на вияв дітей груп ризику, діагностику їх проблем, розробку програм індивідуально-групової роботи і забезпечення умов для їх реалізації.

Етапи реалізації організаційних технологій:

- Формування банку даних дітей та підлітків групи ризику

Здійснюється соціальними працівниками спільно з службами у справах неповнолітніх, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, органами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. У банк даних включається інформація про дітей і підлітків таких категорій: діти із сімей, які знаходяться у соціально небезпечному становищі; бездоглядні і безпритульні діти; діти, які займаються бродяжництвом; діти, які знаходяться в соціально-реабілітаційних центрах, притулках, спеціальних навчально-виховних закладах соціальної реабілітації; діти і підлітки, які скоїли правопорушення; діти, які не підлягають кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку.

- Діагностика проблем особистісного і соціального розвитку дітей і підлітків, які потрапили в сферу діяльності соціального працівника. Соціальний працівник вивчає індивідуальні особливості дитини, з'ясовує її інтереси і потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, визначає їх причини, відслідковує джерела виникнення конфліктних ситуацій, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності дитини.

Алгоритм вивчення особистості дезадаптованої дитини:

– загальні дані про дитину.

– стан здоров'я, особливості фізичного розвитку, відповідність фізичного розвитку вікові

– спрямованість особистості
– самооцінка
– темперамент
– особливості емоційно-вольової сфери
– здібності (загальні і спеціальні)
– характер
– характеристика міжособистісних взаємин вихованця: в сім'ї, шкільному колективі, у сфері вільного спілкування
– участь у різноманітних видах діяльності: ставлення до навчальної діяльності, ставлення до трудової діяльності, вияв стійкого інтересу до якогось виду діяльності, наявність професійної спрямованості (наміри, орієнтація, мотиви вибору майбутньої професії)
– причини відхилень у поведінці: відхилення від норми через стан здоров'я, порушення в сфері міжособистісних взаємин, помилки педагогів, помилки сімейного виховання, соціальні причини, психотравмуючі ситуації.

- Розробка програм діяльності з дитиною, групою, спільнотою.

За результатами діагностики соціальний працівник визначає сутність проблем, підбирає адекватні психолого-педагогічні, соціальні засоби для їх ефективного вирішення як індивідуально, так і в групах. Програми розробляються із залученням представників всіх необхідних для вирішення проблеми служб, відомств, адміністративних органів.

- Забезпечення умов реалізації програм.

Здійснюється розподіл, залежно від мети і завдань програми, участі і відповідальності всіх залучених до реалізації програми сторін. Соціальний працівник організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про виконання програми.

- Консультування.

Передбачається консультування осіб, зацікавлених у вирішенні проблем дітей групи ризику (батьки, вчителі, діти та інші особи).

- Міжвідомчі зв'язки соціального працівника.

Соціальний працівник виступає організатором і ініціатором побудови зв'язків з організаціями та службами, покликаними надавати допомогу й підтримку неповнолітнім у рамках державної системи профілактики правопорушень неповнолітніх.

В Україні працює Національна дитяча «гаряча» лінія (номери телефонів: 116111 – безкоштовно з мобільних телефонів або 0800500225 – безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів). «Гаряча» лінія приймає дзвінки від дітей та від дорослих, чиї запити стосуються дітей. На Національній дитячій «гарячій» лінії консультують компетентні у дитячих питаннях психологи, юристи соціальні працівники та соціальні педагоги. Основні теми, з яких консультують на Національній дитячій «гарячій лінії» – насильство над дітьми та жорстоке поводження з ними у сім’ї та з боку оточення, психологічні проблеми, негаразди у стосунках з дорослими та однолітками, майнові права дітей, питання встановлення опіки, а також булінг і безпека в Інтернеті.

Література:

1. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. К.: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с.
2. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с. URL : http://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/33767.pdf (дата звернення: 22.06.2026)
3. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с
4. Купенко О.В. Соціальна робота: від теорії до практики. Навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2019. 185 с.
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки : Розпорядження Кабінету міністрів України, № 1669-2020-р, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-2020-%D1%80#Text (дата звернення 17.07.2026)
6. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
7. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Поляничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

Контрольні питання

1. У чому полягає сутність поняття «дезадаптована дитина«?
2. Які фактори впливають на процес дезадаптації дітей?
3. Визначіть основні завдання закладів для дезадаптова-них дітей.
4. Визначіть основні підходи у роботі соціального працівника з дезадаптованими підлітками.
5. Які групи технологій використовуються у роботі з деза-даптованими дітьми та підлітками?
6. Назвіть основні етапи організаційної технології соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.
7. Охарактеризуйте особливості конкретних технологій у роботі з дезадаптованими дітьми.

Тема 11. Технології соціальної допомоги жінкам, які зазнали насильства

1. Специфіка соціальних проблем жінок.
2. Технології соціальної роботи та соціальної допомоги жінкам, які зазнали насильства, в Україні.

1. Специфіка соціальних проблем жінок.

До найбільш поширених соціальних проблем жінок належать:

– **Насильство проти жінок та дівчат.** За оцінками, до пандемії кожна третя жінка протягом життя зазнавала насильства. Після пандемії насильство проти жінок, особливо домашнє, посилилося.

– **Гендерна дискримінація (**відмова у наданні відпусток у зв'язку з вагітністю і пологами, для догляду за дітьми, невиплата гарантованих державою коштів, обмеження можливостей професійного зростання, сексуальні домагання)

– **Гендерний розрив у оплаті праці.** За даними Держкомстату, жінки в Україні заробляють у середньому на 28% менше, ніж чоловіки. За даними рекрутингових агенцій, ця різниця ще вища. За даними досліджень у 217 країнах, домашня робота і догляд за родиною займає в житті жінки 23 роки. **Вдома жінки стикаються зі збільшенням неоплачуваних трудових обов'язків по догляду, а також меншим доступом до сексуального та репродуктивного здоров'я та підвищеним ризиком домашнього насильства.**

1. **Меншість жінок у владі.** Відповідно до аналітичного звіту комісії Ради Європи з питань гендерної рівності за 2017 рік, Україна перебуває в групі країн із найнижчим представництвом жінок у владі (в парламенті – усього 12% жінок, тоді як у країнах ЄС жінок у парламентах в середньому удвічі більше – 26%, а у Швеції, Фінляндії, Іспанії – понад 40%).
2. **Обмеження у кар'єрному зростанні та зайнятість без офіційного працевлаштування та нестабільність.** Це призводить до розриву в оплаті праці між жінками та чоловіками, неможливістю чи перешкоджанню просування жінок по щаблях кар'єрного росту, знижує рівень доходів жінок.
3. **Панування стереотипів щодо місця і ролі жінок у суспільстві.** До них належать поширені на рівні суспільної свідомості стереотипи, що жінка може реалізуватись як особистість лише у материнстві та сімейному житті, професійний ріст та участь у громадсько-політичній діяльності вважається вторинною. Для українського суспільства характерний і традиційний розподіл ролей жінки і чоловіка в сім'ї, де на жінку покладається ведення домашнього господарства, виховання та догляд за дітьми.

2. Технології соціальної роботи та соціальної допомоги жінкам, які зазнали насильства, в Україні.

Протягом 2016–2017 рр. у вітчизняному законодавстві відбулися зміни, покликані врегулювати питання боротьби з домашнім насиллям. Було визначено нормативно-правову базу соціальної роботи із жінками, що постраждали від домашнього насильства. **У** січні 2019 р. набули чинності зміни до Кримінального кодексу, що визнають системне насильство в сім'ї злочином.

Згідно Кримінального кодексу України домашнє насильство – це «умисне

систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [3, Ст.126]. Також Кримінальний кодекс встановлює відповідальність, яку має нести кривдник у разі вчинення домашнього насильства: залежно від ступеню нанесеної жертві шкоди воно карається «громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років» [3, Ст.126].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», прийнятий у 2018 р. визначає домашнє насильство як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [4]. Видами домашнього насильства є фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Закон прописує всі відповідні заходи щодо регулювання та недопущення насильства та заходи щодо його запобігання.

Даний Закон визначає механізми протидії домашньому насильству як «система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки» [34]. Закон також прописує надання термінового заборонного припису стосовно кривдника.

За 3 місяці 2023 року надійшло 68501 звернення, виписано 16368 термінових охоронних приписів стосовно кривдників, 82356 кривдників перебуває на обліку, складено 35780 адміністративних протоколів за статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Важливе місце серед технологій допомоги жінкам, які зазнали насильства та членам їх сімей, має соціальна реабілітація, метою якої є відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальновизнаними правилами і нормами. Соціальна реабілітація покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Проте в Україні відсутня цілісна концепція соціальної реабілітації для такої групи клієнтів, із чітко визначеними принципами, змістом, методами та формами реабілітації, чітко визначеними її результатами реабілітації, виробленими ефективними технологіями допомоги.

В Україні діє Державна програма запобігання та протидії домашньому

насиллю та насильству за ознакою статі на період до 2025 року. Метою її є удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, підвищення ефективної взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадськості.

Куди звертатися у випадку домашнього насильства?

– 102 – Національна поліція України;
– 15-47 – урядова гаряча лінія для постраждалих від домашнього насильства;
– 116-123 або 0 800 500 335 – «Ла Страда»;
– 772 або 0 800 500 225 – Національна дитяча гаряча лінія;
– мобільні бригади Міністерства соціальної політики в регіонах;
– денні центри UNFPA;
– @police_helpbot – чат-бот у Telegram від МВС.

Для допомоги жінкам, які зазнали домашнього насильства, створюються кризові центри, притулки, кризові кімнати для постраждалих від домашнього насильства, до яких може звернутися постраждала жінка сама або разом з дітьми у разі насильства. Такий заклад надає житло, психологічну, соціальну та медичну допомогу. Адреси таких притулків не розголошуються для безпеки як жінок, які звертаються по допомогу, так і працівників притулку. Адреси притулків мають спеціальні служби, поліція та інші установи, до яких може звернутися жінка у разі кризової ситуації.

Однією із послуг для жінок, що постраждали від насильства, є послуга мобільної бригади соціально-психологічної допомоги, яка надається безкоштовно.

В умовах війни захисту від домашнього насильства потребують не лише особи, які проживають на території України, але й на окупованих територіях та за кордоном. На сайті Нацполіції розміщено «План безпеки. Домашнє насильство в умовах війни», де покроково роз'яснюються дії осіб, які постраждали від домашнього насильства. Також наведено телефони поліції та гарячих ліній за кордоном (Польща, Словаччина, Молдова, Угорщина, Румунія).

Література:

1. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. К.: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с. URL : http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Program-violence-soc-ver-21-.pdf
2. Інформація про «гарячі лінії», центри допомоги для постраждалих від насильства. **URL :** http://lcpmsd2.lutsk.ua/informatsiya-pro-garyachi-liniyi-tsentry-dopomogy-prytulky-dlya-postrazhdalyh-vid-nasylstva/ (дата звернення: 22.06.2026).
3. Кримінальний кодекс України 2341-III, чинний, поточна редакція – Редакція від 05.10.2023. URL: Кримінальний кодекс України | від 05.04.2001 № 2341-III (rada.gov.ua) (дата звернення 23.06.2026)
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII, чинний. **URL :** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2домашнє, економічне, сексуальне, фізичне, психологічне)229-19#Text (дата звернення: 22.06.2026).
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 26718-VIII. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 22.06.2026).

6. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III із змінами. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення: 22.06.2026).

7. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12 (дата звернення: 22.06.2026).

8. Протидія домашньому насильству. *Національна поліція України:* веб-сайт. URL: https://www.npu.gov.ua/gromadyanam/chasti-zapiti/protidiya-domashnomu-nasilstvu (дата звернення: 11.04.2023).

9. Соціальна робота з жінками : навчальний посібник для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення (Галузь знань 23 Соціальна робота) / [уклад.: А. І. Войтовська, О. О. Кравченко]. Умань: Візаві, 2018. 229 с.

10. Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постановаю кабінету міністрів україни від 22 серпня 2018 р. № 655. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.06.2026).

11. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Поляничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

Контрольні питання

1. Поясність причину виділення жінок у специфічну категорію клієнтів соціальної роботи.
2. Визначте основні проблеми жінок у сучасному суспільстві.
3. Охарактеризуйте технології соціальної роботи з жінками за кордоном.
4. Визначте основні завдання соціальної роботи з жінками в Україні.
5. Наведіть приклади конкретних технологій з жінками в сучасній Україні.

Тема 12. Технології соціальної допомоги особам з інвалідністю, особам пенсійного віку та літнім людям

1. Підхід до проблеми інвалідності в сучасному світі: зарубіжний та вітчизняний досвід.
2. Технології соціального забезпечення осіб з інвалідністю.
3. Технології соціальної реабілітації дітей з інвалідністю та з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю.
4. Люди літнього віку як соціальна спільність. Соціальна допомога людям літнього віку.
5. Компетентність соціального працівника в роботі з людьми похилого віку.
6. Особливості у застосуванні технологій соціальної допомоги особам пенсійного віку.

1. Підхід до проблеми інвалідності в сучасному світі: зарубіжний та вітчизняний досвід.

Інвалідність – це загальний термін, який охоплює порушення, обмеження діяльності та обмеження участі. Порушення – це проблема функцій або структури організму. Обмеження діяльності – це труднощі, з якими стикається особа під час виконання завдання чи дії. Обмеження участі – це проблема, з якою стикається особа під час залучення до життєвих ситуацій.

Соціальна модель інвалідності контрастує із так званою медичною моделлю інвалідності. Відповідно до медичної моделі інвалідності, «інвалідність» – це стан здоров'я, з яким стикаються медичні працівники. Інвалідність розглядається як проблема особистості, а особа з інвалідністю потребує виправлення або лікування. З цієї точки зору, інвалідність – це трагедія, і людей з інвалідністю слід жаліти.

Соціальна модель розглядає інвалідність як це результат взаємодії між людьми, які живуть з вадами, та середовищем, наповненим фізичними, комунікаційними та соціальними бар'єрами. Соціальна модель наголошує на тому, що соціальне середовище, ставлення та спілкування мають змінитися, щоб дозволити людям, які живуть з інвалідністю, брати участь у суспільному житті нарівні з іншими.

Перспектива соціальної моделі не заперечує реальності порушення чи його впливу на особистість. Однак це виклик соціальному середовищу з метою адаптації порушення як очікуваного випадку людського різноманіття.

Соціальна модель прагне змінити суспільство, щоб допомогти особам з інвалідністю бути повноправними громадянами нарівні з іншими. Соціальна модель інвалідності є міжнародно визнаним способом розуміння інвалідності. Конвенція ООН про права людей з інвалідністю відзначає зміну офіційної парадигми у ставленні до людей з інвалідністю та підходах до проблем інвалідності.

Люди з інвалідністю не є об'єктами благодійності, лікування чи соціального захисту, а суб'єктами з правами, здатними вимагати цих прав, здатними приймати рішення для власного життя на основі їх вільної та усвідомленої згоди та бути активними членами суспільства.

Принципи, які мають бути впроваджені для розширення прав і можливостей людей з інвалідністю – це повага до гідності людини, індивідуальна автономія, включаючи свободу робити власний вибір, та незалежність.

У сучасному світі змінено розуміння інвалідності. До неї додано психічні захворювання, аутизм та розлади аутичного спектру, церебральний параліч, м’язову дистрофію, хронічні неврологічні стани, порушення мови та мовлення, таласемію, гемофілію, серповидноклітинні захворювання, множинні порушення, в т.ч. сліпоглухота, хворобу Паркінсона та ін.

2. Технології соціального забезпечення осіб з інвалідністю.

За Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» призначаються пенсії по інвалідності внаслідок:

– загального захворювання;
– каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що

спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу, передбаченого статтею 32 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Особи з інвалідністю I групи отримають 100% пенсії за віком, особи з інвалідністю II групи отримують 90% пенсії за віком, III групи – 50% пенсії за віком.

У зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні для осіб з інвалідністю, яким призначено пенсію по інвалідності або пенсію у зв’язку з втратою годувальника, у яких строк припинення виплати такої пенсії припадає на період дії воєнного стану, надзвичайного стану в Україні, у разі неможливості проходження повторного огляду виплата пенсії продовжується до припинення або скасування воєнного стану, надзвичайного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення або скасування (для осіб, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом у період воєнного стану - не менш як на весь строк їх військової служби). Якщо при повторному огляді особі з інвалідністю встановлено іншу групу (підгрупу) інвалідності, розмір пенсії, продовженої відповідно до цього пункту, переглядається з місяця, наступного за місяцем надходження висновку медико-соціальної експертизи до територіального органу Пенсійного фонду.

Тимчасово, у період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування, для осіб, які проживають/проживали на території, на якій ведуться (велися) бойові дії, та/або на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, у разі якщо звернення за призначенням пенсії відбулося в період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування, за умови що передбачений частиною першою статті 45 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» строк звернення за призначенням відповідної пенсії не сплив станом на 24 лютого 2022 року, пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності.

3. Технології соціальної реабілітації дітей з інвалідністю та з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю.

Державний стандарт супроводу під час інклюзивного навчання.

Це супровід дитини з особливими освітніми потребами під час навчання в звичайній школі соціальним робітником (асистентом) чи одним із його батьків або законним представником. Супроводжуючі мають пройти відповідну підготовку за програмою, затвердженою Міністерством соціальної політики.

Такий механізм інклюзії широко використовується у багатьох європейських країнах, зокрема, у Швейцарії. Там, як і у нас, питання вирішується на рівні громади. Фахівець супроводжує дитину до школи, перебуває з нею на уроках, допомагає у встановленні контактів з однолітками, організовує безпечне пересування дитини і виконує інші необхідні функції.

В Україні, щоб отримати послугу супроводу під час інклюзивного навчання, треба звернутися із заявою та висновком Інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) до керівника навчального закладу, який у свою чергу звертається з відповідним клопотанням до місцевого органу влади. Послуга надається на основі висновку ІРЦ, в якому зазначаються індивідуальні потреби дитини. Згідно з цим висновком, асистент надає допомогу школяреві в:

– самообслуговуванні;
– підтримці у спілкуванні з дітьми, педагогами та іншими людьми;
– організації харчування та у прийнятті їжі;
– пересуванні: орієнтації в просторі, забезпеченні безпеки в приміщенні, на території закладу освіти або на іншій території під час екскурсій, навчальних поїздок тощо;
– проведенні медичних процедур, прийнятті ліків;
– організації денної зайнятості, дозвілля;
– забезпеченні денного відпочинку (сну).

У цілому набір послуг асістансу в Україні і за кордоном співпадає. За потреби до нього можуть включатись послуги, необхідні конкретній дитині, виходячи з її індивідуальних потреб [9].

1. Люди літнього віку як соціальна спільність. Соціальна допомога людям літнього віку.
2. Компетентність соціального працівника в роботі з людьми похилого віку.
3. Особливості у застосуванні технологій соціальної допомоги особам пенсійного віку.

4. Люди літнього віку як соціальна спільність. Соціальна допомога людям літнього віку.

Пенсії мають важливе значення для забезпечення прав, гідності та надійності доходів літніх людей. Право на гарантований дохід у старості, згідно з документами про права людини та міжнародними стандартами праці, включає право на адекватну пенсію. Проте майже половина всіх людей старше пенсійного віку не отримують пенсії. Для багатьох із тих, хто отримує пенсію, рівень пенсії є неадекватним. Як наслідок, більшість літніх жінок і чоловіків у світі не мають гарантованого доходу, не мають права вийти на пенсію і змушені продовжувати працювати з низькою оплатою праці та в нестабільних умовах.

Окрім соціально-економічних проблем, люди похилого віку стикаються із соціально-психологічними проблемами, зумовленими втратою фізичного потенціалу, життєвими

розчаруваннями, незатребуваністю, втратою близьких, самотністю, нерозумінням і байдужістю з боку оточуючих. Припинення трудової діяльності зумовлює підвищення тривожності, погіршення самопочуття і певне зниження свого соціального статусу. Часто людина, яка вийшла на пенсію, не знаходить нового застосування для своїх сил, що призводить до поступового звуження кола інтересів, зосередження на власному внутрішньому світі, зниження здатності до спілкування.

Основне завдання соціальної роботи та соціальної допомоги людям похилого віку – це соціальний захист, який виступає як комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старого віку. До системи соціального захисту людей літнього і похилого віку належать соціальне обслуговування, профілактика, підтримка і представництво.

Соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

На сьогоднішній день в Україні функціонують три моделі соціального обслуговування людей похилого віку: стаціонарна, напівстаціонарна та нестаціонарна. **Стаціонарна модель** соціального обслуговування передбачає надання соціальних послуг у спеціалізованих будинках, будинках-інтернатах, пансіонатах для ветеранів праці та інвалідів, ветеранів Великої Вітчизняної війни, одиноких осіб та окремих професійних категорії людей похилого віку тощо.

Напівстаціонарна модель соціального обслуговування забезпечує надання послуг у відділеннях денного та нічного перебування, реабілітаційних центрах, медико-соціальних відділеннях, центрах соціального обслуговування. **Нестаціонарна модель** соціального обслуговування – це соціальне обслуговування за місцем проживання, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативна допомога, соціально-психологічна допомога.

Універсальними установами, що надають соціальні послуги, характерні для усіх трьох моделей є територіальні центри соціального обслуговування – державні або комунальні установами, що надають соціальні послуги пенсіонерам, особам з інвалідністю, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним категоріям населення вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримку їх життєдіяльності і соціальної активності. Саме ці заклади є найбільш розповсюдженим видом державних закладів для людей похилого віку в Україні – вони функціонують практично в кожному місті та районі.

Соціальна профілактика – вид соціальної допомоги та захисту, метою якого є збереження добробуту людини літнього віку шляхом зменшення чи усунення чинників ризику, та запобігання її влаштуванню в стаціонарні установи соціального обслуговування.

Соціальна підтримка – вид допомоги, спрямований нга надання людям похилого віку допомоги для збереження максимально можливого рівня самостійності.

Представництво – захист інтересів від імені людей літнього та похилого віку, визнаних недієздатними, для надання необхідної допомоги.

5. Компетентність соціального працівника в роботі з людьми похилого віку.

У роботі та процесі надання допомоги особам похилого віку перед соціальним працівником ставляться такі компетентності:

– попередження причин, що породжують проблеми цієї категорії клієнтів;

– сприяння реалізації прав і законних інтересів, забезпечення можливості самовираження громадян і попередження усунення їх від активного життя;

– дотримання рівності та можливостей цієї категорії громадян при отриманні соціальної допомоги і послуг;

– диференціація підходів до вирішення проблем різних груп на основі врахування факторів соціального ризику, що впливають на їх стан;

– виявлення індивідуальних потреб у соціальній допомозі і обслуговуванні;

– адресність при наданні соціальних послуг з пріоритетом сприяння в ситуаціях, загрозливих їх здоров'ю та життю;

– використання нових технологій соціальної роботи, спрямованої на задоволення потреб і потреб людей;

– орієнтація на розвиток самодопомоги і взаємопідтримки;

– забезпечення інформованості про можливості соціальної допомоги і послуг.

Соціальний працівник, який працює з категорією людей літнього віку, повинен знати психологічні особливості людей цієї категорії. Це допоможе йому правильно побудувати свою роботу, знайти спільну мову з людьми, об'єктивно оцінити ситуацію, виявити причини психологічного дискомфорту клієнта, а також підібрати оптимальні шляхи вирішення виникаючих проблем.

Соціальний працівник повинен володіти групами компетентностей:

Загальнокультурні компетентності:

1. бути готовим до ефективного застосування психолого-педагогічних знань для вирішення завдань суспільного, національно-державного і особистісного розвитку, проблем соціального благополуччя;

Професійні компетентності. Соціально-технологічні:

1. бути готовим до посередницької, соціально-профілактичної, консультаційної та соціально-психологічної діяльності з проблем соціалізації, абілітації та реабілітації ;
2. бути готовим до забезпечення соціального захисту, допомоги та підтримки, надання соціальних послуг окремим особам і соціальним групам;
3. бути здатним до компетентного використання законодавчих і інших нормативних актів регіонального рівнів;

Дослідницькі:

– бути готовим до систематичного використання результатів наукових досліджень для забезпечення ефективності діяльності соціальних працівників, професійної підтримки благополуччя різних верств населення, забезпечення їх фізичного, психічного і соціального здоров'я.

6. Особливості у застосуванні технологій соціальної допомоги особам пенсійного віку.

Основними завданнями соціальної роботи з людьми похилого віку є:

– організація довготривалого догляду для осіб, які його потребують;

– надання можливостей людям літнього та похилого віку реалізовувати свої здібності, бути соціально активними, брати участь у громадській діяльності;

– сприяння їх адаптації до нових умов, знаходячи нові або активізовуючи незадіяні на у попередні етапи життя ресурси.

За основу технологій соціальної допомоги особам літнього віку можна взяти принципи, ухвалені Мадридським міжнародним планом дій зі старіння (2002 р.) Принципи поєднані у 5 груп і орієнтовані на підтримку осіб похилого віку у різних сферах життя:

1. Незалежність: люди похилого віку повинні мати доступ до продуктів харчування, мати право безпечні умови життя та проживати в домашніх умовах до того часу, поки це є можливим. Вони повинні мати можливість працювати чи займатися іншими видами діяльності для отримання прибутку, припиняти трудову діяльність, брати участь у програмах освіти і професійної підготовки.

2. Участь: люди похилого віку повинні бути залучені до життя суспільства, до розробки та реалізації політики, що стосується їхнього добробуту, мати можливість створювати рухи чи асоціації людей похилого віку.

3. Догляд: люди похилого віку повинні бути забезпечені доглядом і захистом з боку родини, громади, мати доступ до медичного обслуговування з метою підтримки чи відновлення оптимального стану та запобігання захворюванню, доступ до соціальних і правових послуг, користуватися послугами піклувальних установ і обов'язкового дотримання в соціальних установах прав людини та основних свобод, включаючи повагу гідності, переконань, а також права приймати рішення щодо догляду та якості життя.

4. Реалізація внутрішнього потенціалу: люди похилого віку повинні мати можливості для всебічної реалізації свого потенціалу, їм має бути забезпечений доступ до суспільних цінностей у галузі освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

5. Гідність: недопущення експлуатації, фізичного, психічного насильства стосовно людей похилого віку, забезпечення їм прав на справедливе до них ставлення незалежно від віку, статі, расової чи етнічної приналежності, індивідуальності чи іншого статусу, а також незалежно від їхнього трудового внеску.

Ці принципи орієнтовані на те, щоб допомогти людям літнього віку вести повноцінне життя, забезпечити їм дотримання усіх належних прав та умов, необхідних для підтримання чи досягнення гідного життя.

Діяльність соціальних служб України з допомоги з людям похилого віку передбачає використання таких принципів:

1) вивчення індивіда та його соціального середовища;

2) розуміння розвитку особистості як процесу, що триває впродовж усього життя;

3) врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості. Сутність соціальної роботи та соціальної допомоги з особами літнього та похилого віку полягає в першу чергу у їх соціальній реабілітації. Вона спрямована на відновлення особи в її звичних функціях, діяльності, відносинах з іншими людьми. У роботі з такою категорією населення для соціального працівника важливо розуміти, що особа

похилого віку – не лише об'єкт (клієнт) соціальної роботи, а й її суб'єкт, повноцінний учасник допомоги та взаємодопомоги.

Однією з ефективних технологій допомоги особам літнього віку є групова робота (групи взаємної підтримки, групи соціальних дій, самокеровані групи), яка дозволяє розв'язувати як індивідуальні проблеми даної категорії населення, так і ініціювати та здійснювати соціальні зміни для захисту своїх прав та інтересів.

Література:

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Державний стандарт денного догляду z1363-13 від 30.07.2013, чинний, зі змінами. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13/print1389886681984196#Text (дата звернення: 20.06.2026)
3. Коляда Н.М., Левченко Н.В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс: Навчальний посібник / Укладачі: Н.М. Коляда, Н.В. Левченко. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.
4. Купенко О.В. Соціальна робота: від теорії до практики. Навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2019. 185 с.
5. Організація соціальної роботи з різними групами клієнтів [Текст] : метод. посіб. / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, ННІ пед. освіти, соц. роботи і мистецтва. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2013. 346с.
6. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Постанова кабінету міністрів України від 3 лютого 2021 р., №79-2021-п, чинний. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-02#Text (дата звернення: 22.06.2026)
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 зі змінами і доповненнями. № 1058-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення: 22.06.2026)
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України № 1105-XIV від 23.09.1999 зі змінами і доповненнями. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/201799___591236 (дата звернення: 22.06.2026)
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю Україні : Закон України № 875-XII, чинний, зі змінами URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення: 22.06.2026)
10. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці і інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 №3722-XII зі змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12 (дата звернення: 22.06.2026).
11. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. Закон України № 2961-IV. Чинний, зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15#Text (дата звернення: 22.06.2026)
12. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 26718-VIII. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 22.06.2026).
13. Що таке державний стандарт супроводу під час інклюзивного навчання? URL : https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua/photos/a.2605852499461233/4416631001716698/ (дата звернення: 22.06.2026)
14. Implementation of the International Plan of Action on Ageing and related activities : resolution / adopted by the General Assembly. United Nations. URL: https://digitallibrary.un.org/record/135779?ln=en (дата звернення: 22.06.2026).

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст поняття інвалідності стосовно сучасних умов.
2. Що входить в поняття «соціальна рольова адаптованість сім'ї»?
3. Як визначається реабілітаційна активність та реабілітаційна культура сім'ї?
4. Проаналізуйте короткотермінові та довготермінові моделі взаємодії соціального працівника з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю.
5. Назвіть тактики роботи з батьками, які виховують дітей з інвалідністю.
6. Назвіть основні проблеми людей старшого віку.
7. Проаналізуйте теорії старіння.
8. Проаналізуйте принципи роботи з людьми літнього віку.
9. Проаналізуйте технології роботи з людьми літнього віку.

Тема 13. Технології соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам

1. Внутрішньо переміщені особи як специфічна соціальна категорія населення України в умовах війни.
2. Соціальні проблеми ВПО та шляхи їх вирішення.

1. Внутрішньо переміщені особи як специфічна соціальна категорія населення України в умовах війни.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) як нова соціальна категорія в Україні з’явились з 2014 року. Основними причинами для переміщення населення стала агресія росії проти України, зокрема анексія Криму та тимчасова окупація частини Донецької та Луганської областей. Це зумовило переїзд людей в більш спокійне місце в межах території країни. У цей період Україна вперше зіткнулася з великою кількістю проблем різного характеру життя ВПО, зокрема їхнього статусу. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році чисельність ВПО різко зросла, оскільки населення полишало не лише окуповані території та території, на який велися активні бойові дії, але й прифронтові території та населені пункти, які зазнавали ворожих обстрілів та руйнувань інфраструктури.

В Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» вказано, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків

збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

У цьому Законі визначено права та гарантії, а також обов'язки ВПО. Здійснюється облік таких осіб і дані вносяться до Єдиної інформаційної бази про внутрішньо переміщених осіб - автоматизованого банку відомостей, який створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які є внутрішньо переміщеними.

Довідка про взяття на облік ВПО підтверджує факт внутрішнього переміщення та діє безстроково (стаття 4). Такі довідки можуть оформити як дорослі, неповнолітні, так і малолітні діти чи недієздатні з допомогою законного представника. Серед головних прав, якими наділені ВПО, згідно закону, є

− забезпечення прав ВПО на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус (стаття 6);

− забезпечення реалізації прав зареєстрованих ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту (стаття 7);

− забезпечення виборчих прав ВПО (стаття 8). Не менш важливими правами ВПО є ті, що стосуються безпосередньо їх життя. Так, умови життя і здоров'я мають бути безпечними; місце їх проживання (постійне чи тимчасове) повинне мати належні умови; отримання різних видів допомог для нормального функціонування в суспільстві (гуманітарної, благодійної, соціальної, адміністративної, медичної); діти мають бути влаштовані в навчальні заклади або ж продовжувати навчання у дистанційному форматі в своєму закладі.

2. Соціальні проблеми ВПО та шляхи їх вирішення.

ВПО стикнулися із низкою проблем, в першу чергу, гуманітарних:

- нестача житла - велика кількість ВПО живе у тимчасових притулках або у рідних чи друзів, що створює додаткове навантаження на сім'ї та громади. За даними UNHCR, понад 50 відсотків ВПО мають проблеми з постійним житлом.
- Відсутність роботи або її ускладнений пошук. Відсутність документів, дискримінація на ринку праці та обмежений доступ до навчальних програм ускладнюють їх працевлаштування. За даними Міжнародної організації праці (МОП), лише близько 30 відсотків ВПО отримали стабільну роботу.
- Діти ВПО часто стикаються з **труднощами при вступі до шкіл та навчальних закладів через брак місць** та необхідність адаптації до нових умов.
- Медична допомога для ВПО також залишається проблематичною через **відсутність медичних установ** у тимчасових місцях проживання та обмежені ресурси місцевих лікарень.

До цих проблем приєднуються психологічні проблеми (пов'язані із вищевказаними, що погіршує самопочуття людини, підвищує рівень її тривожності, збільшує ризики розвитку депресії. До того ж, частина ВПО зазнали фізичного чи психологічного насильства з боку окупантів та потребують фахової психологічної допомоги та реабілітації);.

Поширеними є й юридичні проблеми (перешкоди для відновлення втрачених документів, отримання нових та статусу внутрішньо переміщених осіб).

Напрями допомоги ВПО.

1. Соціальний напрям:

– проведення соціальних консультацій;

– проведення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах;

– соціальна діагностика;

– допомога ВПО в одержанні пенсій і допомог;

– сприяння організації груп самодопомоги і взаємодопомоги;

– виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин; – профілактика бездомності (включаючи сприяння в одержанні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла);

– профілактика дитячої безпритульності (включаючи влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати);

– сприяння поверненню майна ВПО і одержанню ними компенсацій.

– взаємодія з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам.

2. Соціально-інформаційний напрям:

– інформування ВПО про діяльність соціальних служб;

– збір інформації про вимушених ВПО і її систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення.

3. Соціально-психологічний напрям:

– психологічне консультування;

– психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації;

– психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу;

– психопрофілактика стресу;

– проведення психологічних тренінгів;

– навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції;

– психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців.

4. Соціально-педагогічний напрям:

– проведення консультацій з питань родини і виховання дітей;

– соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками;

– спеціалізована (корекційна) соціально-педагогічна допомога дітям підліткам, що потребують її;

– соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні;

– контроль за одержанням освіти дітьми і підлітками з родин вимушених мігрантів; – професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю.

5. Соціально-правовий напрям:

– захист прав внутрішніх мігрантів;

– надання мігрантам інформації про їхні права й обов'язки;

– соціально-правове консультування.

6. Медико-соціальний напрям:

– медико-соціальне консультування;

– надання долікарняної медичної допомоги;

– сприяння в проведенні диспансеризації;

– виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій;

– соціально-психіатрична діагностика і допомога;

– надання сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів;

– за необхідності виділення фінансової допомоги на лікування;

– направлення у спеціалізовані медичні установи.

7. Фінансовий напрям:

- надання стартової допомоги (надання позичок) та грантів на відкриття власної справи

– надання фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

8. Соціально-економічний напрям:

– консультування з соціально-економічних питань;

– надання допомоги в досягненні економічної самостійності;

– сприяння підвищенню рівня доходів.

9. Матеріальний напрям:

– надання допомоги продуктами харчування;

– забезпечення речами першої необхідності (одяг, взуття, засоби особистої гігієни); – надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо).

10. Соціально-трудовий напрям:

– сприяння в одержанні основної і додаткової роботи;

– сприяння у відкритті власної справи;

– консультування з питань праці, зайнятості і профорієнтації;

– допомога в професійній підготовці і перепідготовці.

Література:

1. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

4. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067- 17#Text

Тема 14. Технології соціальної допомоги ветеранам війни та учасникам бойових дій

1. Соціально-психологічні проблеми ветеранів війни та учасників бойових дій.
2. Технології допомоги ветеранам війни та учасникам бойових дій

1. **Соціально-психологічні проблеми ветеранів війни та учасників бойових дій та АТО (ООС).**

Події спершу в зоні антитерористичної операції, а надалі – в умова повномасштабного вторгнення росії з 2022 року спричиняють сильний вплив на психічне здоров'я учасників бойових дій. У психіці відбуваються якісні зміни, що можуть проявлятися як у чітко виражених формах, так і в формах малопомітних та прихованих. Наслідки війни впливають не тільки на психофізичне здоров’я військовослужбовців, але і на їх психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій та ін. З отриманими психотравмами необхідно працювати комплексно, і чим раніше надана спеціальна медико-психологічна допомога, тим краще прогноз розвитку особистості на майбутнє. Відсутність спеціальних медико-психологічних заходів з відновлення травмованої, деформованої психіки (психологічна реабілітація) веде до хронічного перебігу психічних розладів.

Серйозною проблемою є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – стан, який характеризується повторюваними нав'язливими спогадами про шокуючу травматичну подію. Це стан виникає у період до 6 місяців після події і зберігається протягом більше 1 місяця. Наслідки ПТСР призводять до зміни особистості, соціальної та професійної дезінтеграції, алкоголізації і наркотизації, суїцидів.

Хоча, за статистичними даними, в Україні на ПТСР хворіє невелика частка військових (не більше 10%), проте реальна картина є більш серйозною. Адже посттравматичний стресовий розладу може проявлятись у людей і без клінічного діагнозу. Це називається посттравматичними наслідками, і жоден військовий після повернення додому від них не застрахований.

До проблем соціального захисту ветеранів війни, учасників бойових дій, ветеранів АТО (ООС) належить і відсутність ефективного механізму вирішення житлових проблем осіб цієї категорії. Незважаючи на існування в Україні Комплексної програми забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей, внаслідок постійного її недофінансування ефективність Програми як інструменту вирішення житлових проблем військовослужбовців є дуже низькою.

Також не відповідає сучасним потребам і система соціального забезпечення військовослужбовців, ветеранів війни, учасників бойових дій, АТО (ООС) та членів їхніх сімей, зокрема, і в частині пільг. Вона має переважно не мотивуючий, а компенсаторний характер, не орієнтована на особливості сьогодення, не співвідноситься із потребами національної безпеки та оборони, зокрема, з необхідністю побудови ефективної моделі соціального заохочення громадян до виконання свого військового обов’язку тощо.

2. Технології допомоги ветеранам війни та учасникам бойових дій

На сьогодні в Україні найбільш актуальною є актуальною тема повернення ветеранів війни, учасників бойових дій, учасників АТО (ООС) до активного соціального життя після участі у бойових діях, що здійснюється в першу чергу шляхом реабілітації.

Реабілітація осіб цієї категорії – напрям діяльності органів державної влади щодо створення та реалізації програм соціального захисту військовослужбовців, бійців, збереження або відновлення фізичного та психологічного здоров'я учасників бойових дій, досягнення ними соціально-психологічного благополуччя.

До реабілітації належать такі заходи:

1. лікування (безкоштовне протезування, безкоштовні ліки та лікарські засоби);
2. психологічна реабілітація (санаторно-курортне лікування).

Це питання регулюється відповідно до п.1 ст. 12,13,15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та постанови Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань»

Чинним законодавством України передбачено і те, що учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члени сімей загиблих мають право на безкоштовне протезування. Дане питання регулюється у відповідності до п.2, ст. 12, 13, 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Психологічна реабілітація

Право на психологічну реабілітацію мають учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни, постраждалі учасники Революції Гідності. Військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь у АТО (ООС) в обов'язковому порядку повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад.

Метою проведення психологічної реабілітації є збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я учасників бойових дій, профілактика агресивної та саморуйнівної поведінки.

Перелік реабілітаційних установ, які надають послуги з психологічної реабілітації, пропонується органом соціального захисту. До послуг з надання психологічної реабілітації відноситься: психологічна діагностика, психологічна просвіта та інформування, психологічне консультування, психологічна підтримка і супроводження, психотерапія, групова робота.

Цілями реабілітації є:

- відновлення особистого і соціального статусу пацієнтів, які перенесли посттравматичний стресовий розлад під час бойових дій;
- корекція соціальної поведінки клієнта, покращення його комунікабельності, розвиток здібностей до самореалізації, вирішення психологічних конфліктів та подолання конфліктів соціальних;
- відновлення психіки, яка виснажена, деформована через переживання депресій,

стресів, є перевантаженою, зняття внутрішньої напруженості і тривожності, збільшення стресостійкості організму, віднайдення нових життєвих ресурсів;

- мобілізація внутрішніх сил та резервів на подолання залежності від психоактивних засобів (алкоголь, наркотики, нікотин, гра тощо).

Соціальна адаптація учасників антитерористичної операції – допомога у проведенні аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, організації денної зайнятості та дозвілля;

Професійна адаптація учасників антитерористичної операції – заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь учасників антитерористичної операції шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Соціальна адаптація учасників антитерористичної операції здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до Державного стандарту соціальної адаптації, затвердженого Мінсоцполітики.

Професійна адаптація учасників антитерористичної операції за робітничими професіями здійснюється шляхом професійної орієнтації, первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням їх навичок, умінь та побажань.

Професійна адаптація організовується і здійснюється за рахунок коштів державного бюджету підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, що мають право в установленому законодавством порядку на здійснення адаптації.

Професійна орієнтація учасників антитерористичної операції здійснюється обласними, Київським міським, міськими, районними і міськрайонними центрами зайнятості чи іншими установами у порядку, визначеному законодавством.

Підставою для отримання послуг соціальної та професійної адаптації є посвідчення учасника бойових дій (інваліда війни або учасника війни) та документ, що підтверджує безпосереднє залучення до виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення.

З метою професійної орієнтації учасника антитерористичної операції територіальним управлінням соціального захисту населення буде видано направлення до центру зайнятості для її проходження та отримання рекомендацій з вибору спеціальності.

З 14 жовтня 2019 р. працює цілодобова телефонна «гаряча лінія» Lifeline Ukraine для запобігання самогубствам та підтримки психічного здоров'я. Спочатку воона була створена для допомоги ветеранам та їхнім родинам, а тепер обслуговує всіх людей з України, які переживають суїцидальні думки або емоційні кризи. Підтримка надається цілодобово, без вихідних, виходячи із принципу «рівний рівному»**. У листопаді 2019 р. Фондом ООН у галузі народонаселення спільно з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» за підтримки уряду Великої Британії започатковано роботу мобільних бригад соціально-психологічної допомоги ветеранам АТО**

(ООС) та членам їх родин. На сьогодні фахівці бригад надають допомогу та консультації ветеранам та членам їх сімей в міській і сільській місцевості, сприяють доступу ветеранів до необхідних соціальних і психологічних послуг, та послуг з реабілітації.

Надання підтримки ветеранам значною мірою сприяє налагодженню їх комунікації та стосунків з сім'єю, родичами та громадою. Мобільні бригади виїжджають до місця проживання клієнтів, а також надають консультації телефоном та онлайн..

Система реадаптації ветеранів війни та учасників бойових дій має здійснюватися разом із заходами з психологічної реабілітації і базуватися на двох основних підходах: реабілітація та реадаптація розуміються як відновлення цільового психологічного ресурсу учасників бойових дій; реабілітація і реадаптація розуміються як відновлення соціального та психічного статусів комбатанта, а також підвищення його адаптивних можливостей у мирний час.

На базі Єдиного державного реєстру ветеранів війни створено систему е-Ветеран, метою якої є підвищення рівня соціального захисту ветеранів війни шляхом он-лайн контролю за реалізацією їх прав та гарантій (пільги на проїзд, навчання, комунальні послуги для осіб з інвалідністю, учасників бойових дій, членів їх сімей; надання статусів учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасника війни, члена сім'ї загиблого).

Література:

1. Інтеграція та соціалізація ветеранів АТО/ООС: проблеми, практика та досвід надання допомоги. Як цю проблему вирішують в Україні? *Громадський простір.* URL : https://www.prostir.ua/?news=intehratsiya-ta-sotsializatsiya-veteraniv-atooos-problemy-praktyka-ta-dosvid-nadannya-dopomohy-yak-tsyu-problemu-vyrishuyut-v-ukrajini (дата звернення: 22.06.2026)
2. Новітні технології для АТО/ООС. *Фонд соціального захисту інвалідів.* URL : https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-uchasnikiv-ato (дата звернення: 22.06.2026)
3. Порядок використання коштів державного бюджету, передбачених для виплати щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань : Постанова Кабінету міністрів України від 8 квітня 2021 р. № 325. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2021-%D0%BF#Text (дата звернення 27.03.2021)
4. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб : Постанова Кабінету міністрів України № 497 від 12.07.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2017-%D0%BF#n7 (дата звернення: 22.06.2026)
5. Порядок організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у

Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.06.2026)

6. Про безоплатну правову допомогу : Закон Україїни № 3460-VI. Редакція від 18.07.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 22.06.2026).

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page#Text (дата звернення: 22.06.2026).

8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб санаторно-курортним лікуванням : Постанова Кабінету міністрів України № 200 від 31.03.2015 . URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2015-%D0%BF#Text(дата звернення: 22.06.2026)

9. Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни : Закон України № 1603-IV, чинний. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1603-15#Text (дата звернення: 22.06.2026)

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України 3551-XII, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 22.06.2026)

11. Психологічна реабілітація учасників АТО. Види діяльності практичного психолога. URL : https://sumy-gospital.lic.org.ua/statti/psyhologichna-reabilitatsiya-uchasnykiv-ato-vydy-diyalnosti-praktychnogo-psyhologa/ (дата звернення: 22.06.2026)

12. Реабілітація учасників АТО. *Безоплатна правова допомога.* URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%90%D0%A2%D0%9E

13. Сафін О. Реабілітація та реадаптація учасників бойових дій: психологічний дискурс. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія психологічні науки.* 2020. 13(2): С.244-263. DOI:10.32453/5.v13i2.178

Тема 15. Технології соціальної роботи та допомоги в пенітенціарній системі

1. **Злочинність як соціальна і психологічна проблема.**
2. **Роль соціального працівника у пенітенціарній системі.**
3. **Технології соціальної роботи з колишніми засудженими.**
4. **Сучасні підходи до реабілітації засуджених.**

1. Злочинність як соціальна і психологічна проблема.

Злочинність – це найбільш небезпечна частина правопорушень, що має гостру асоціальну спрямованість. Злочин – це вольова, свідома, суспільно небезпечна, протиправна дія, яка підлягає покаранню з боку закону.

При аналізі структури злочинної поведінки в ній виділяється чотири складові частини: об'єкт; об'єктивні сторони складу злочину; суб'єктивні сторони складу злочину; суб'єкт злочину.

Найбільш поширені типи злочинної поведінки:

- умисні і ненавмисні;
- тривало підготовлювані і спонтанні;
- закономірні для даної особистості і випадкові;

Злочини відбуваються:

- у сфері економічних відносин;
- у соціально-побутовій сфері;
- у сфері загальногромадянських обов'язків;
- у сфері службових обов'язків.

Вони можуть бути насильницькими і ненасильницькими.

До економічних детермінант сучасної злочинності належать такі суперечності і недоліки в сфері економічних відносин: зубожіння широких верств населення, безробіття, обмеженість економічних ресурсів тощо.

До організаційно-управлінських та правових причин і умов слід віднести втрату довіри до влади, низький авторитет органів управління, корупцію, бюрократизацію, непрофесіоналізм чиновників, недосконаліть або відсутність необхідної правової бази, зниження активності громадськості в боротьбі зі злочинністю.

Соціальні причини і умови сучасної злочинності становлять такі явища і процеси, як майнове розшарування, низький життєвий рівень, спотворення потреб, протистояння соціальних груп в суспільстві, пияцтво та інші.

Морально-психологічні та ідеологічні детермінанти: розпад традиційних цінностей, втрата соціальних і культурних орієнтирів, насиченість суспільної свідомості переживаннями і т.п.

2. Роль соціального працівника у пенітенціарній системі

Відповідно до вимог Загальної Декларації прав людини соціальні працівники, повинні протистояти жорстокому або такому, що принижує гідність, поводженню з ув'язненими, прагнути поліпшити санітарно-гігієнічних умов їх перебування, вживати заходів з охорони їх здоров'я і т.д.

На даний час для ув'язнених стає все більш важливим можливість здобуття вищої освіти, яке має безумовну соціальну значимість.

Протягом тривалого часу у виправних закладах не передбачалася посада фахівця з соціальної роботи, і навіть соціальна робота не розглядалася, як окремий вид діяльності, хоча в роботі майже всіх співробітників була частка соціальної допомоги. Специфікою соціальної роботи у виправних закладах є те, що вона здійснюється в рамках ізольованих і закритих соціальних установ, її об'єктом є особи з високим рівнем соціального неблагополуччя і підвищеної стресогенний. Вона здійснюється в ситуації суперечності між етичними і правовими нормами, з одного боку, та т.зв. «менталітету тюремного світу» з іншого. Спеціаліст із соціальної роботи займає особливе місце, виступаючи не лише як посередник між державою і громадянином, але як посередник між філософією покарання і філософією кримінального світу. Він сприяє пошуку соціально прийнятних точок дотику обох сторін в цих суперечних відносинах.

Основними завданнями соціальної роботи в установах виправної системи є:

– розвиток і зміцнення соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом;

– підвищення та розвиток соціального статусу ув'язненого за місцем попереднього ув'язнення чи відбуття покарання, допомога у встановленні соціально-позитивних горизонтальних зв'язків з іншими особами, допомога у зміні соціального статусу;

– допомога у побудові такого типу горизонтальних і вертикальних відносин, які, з одного боку, відповідали б цілям попереднього ув'язнення під варту або виконання кримінального покарання, а з іншого – спричиняли б найменші фізіологічні, психологічні, етичні та соціальні втрати для особи, яка відбуває покарання;

– сприяння у забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов попереднього ув'язнення і відбування покарання;

– допомога у соціальному розвитку ув'язненого, включаючи підвищення його соціальної культури, розвиток соціальних потреб, зміна нормативно-ціннісної орієнтації, підвищення рівня соціального самоконтролю;

– сприяння в отриманні допомоги фахівців, зокрема в галузі психології, психіатрії і т. д.;

– організація та забезпечення соціального захисту тих категорій в'язнів, які потребують її (пенсіонери, інваліди тощо);

– допомога ув'язненим у пошуку соціально прийнятного для них середовища, точки соціального інтересу (робота, сім'я, релігія, мистецтво тощо);

– допомога у вирішенні конфліктних ситуацій;

– соціальний розвиток і прогноз розвитку установи;

– **сприяння соціально-правовій захищеності персоналу.**

3. Технології соціальної роботи з колишніми засудженими.

Соціальна адаптація осіб, які відбули кримінальне покарання, полягає у створенні необхідних умов для їх залучення до суспільного життя та діяльності. Вона досягається за допомогою системи правових, соціально-економічних, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на реалізацію їх права на працю, житло, освіту, медичне обслуговування та інших прав і свобод.

З метою недопущення повторного скоєння злочинів та правопорушень,

законодавство України надає звільненим особам гарантії у реалізації їх прав на невідкладне отримання допомоги від органів виконавчої влади в період шести місяців після звільнення з місць позбавлення волі – заходи соціального патронажу.

У людини, яка звільнилася із місць позбавлення волі, спостерігається різка зміна правового статусу. Незважаючи на відновлення правоздатності практично у повному обсязі, особа, яка звільнилася, стикається із серйозними труднощами при самореалізації у суспільстві:

- розрив соціальних зв'язків;
- відсутність житлової площі, роботи, документів, що засвідчують особу;
- наявність інвалідності, соціально небезпечних захворювань;
- досягнення пенсійного віку.

У таких осіб також спостерігаються стійкі психічні зміни, викликані специфікою тюремного світу.

Для соціальної адаптації засуджених затверджено програми диференційованого виховного впливу з урахуванням соціальних та демографічних особливостей, ступеня соціально-педагогічної занедбаності та потреб засуджених - це програми «Освіта»,, «Професія», «Творчість», «Правова просвіта», «Фізкультура і спорт», «Духовне відродження», «Подолання алкогольної залежності», «Подолання наркотичної залежності».

Діють і пробаційні програми для осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням. Вони спрямовані на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, на формування соціально сприятливих змін особистості для відновлення їх соціального функціонування таких осіб та профілактики правопорушень у майбутньому. Це програми для повнолітніх суб'єктів пробації «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», а також програма «Формування життєвих навичок» для повнолітніх та неповнолітніх засуджених.

4. Сучасні підходи до ресоціалізації засуджених

Важливим кроком у підготовці до звільнення має стати *впровадження пенітенціарної пробації. За Законом України «Про пробацію» пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.. Вона надає змогу засудженим ще на час перебування в місцях позбавлення волі здійснювати підготовку до звільнення.*

Видами пробації є: досудова, наглядова та пенітенціарна пробація.

Досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності.

Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено

покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

На сьогодні Державною кримінально-виконавчою службою України зроблено ряд кроків щодо оновлення та удосконалення системи кримінального покарання. Їх метою є не лише покращення якості послуг, що надаються засудженим, які відбувають покарання, а й посилення впливу соціальних працівників та психологів, які працюють над корекцією поведінки засуджених. Цим створюються умови для повернення громадян, які порушили закон, у суспільство, а також забезпечується зниження рівня рецидивних злочинів.

Література

1. Васильченко О. А. Соціальна робота в пенітенціарній системі: сучасний стан і перспективи розвитку. *Грані*. 2013. № 12. С. 31–37.
2. Денисова М.О. Соціальна робота у пенітенціарній системі. Київ : 2010. № 33. С.145-152. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedaim/lexts/2010_5Z036.pdf (дата звернення: 16.02.2023).
3. Караман О. Л. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими : навч.-метод. посіб. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. 378 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 04 лист. 2018 р. № 1129-IV. URL : http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення: 16.02.2023)
5. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими : Наказ Міністерства юстиції України № 2300/5 від 04.11.2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text (дата звернення: 16.02.2023)
6. Про пробацію. Закон України від 01 січ. 2020 р. № 160-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/160-19 (дата звернення: 23.01.2023)
7. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України 3160-VI, чинний, зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text (дата звернення 23.01.2023)

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте злочинність як соціальну проблему.
2. Назвіть технології роботи із засудженими в пенітенціарних закладах.
3. У чому полягають особливості виховання неповнолітніх засуджених?
4. Визначіть технології постпенітенціарної адаптації колишніх засуджених.
5. Розкрийте сучасні підходи до реабілітації засуджених.

Для нотаток

Технології соціальної допомоги. Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» галузі знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення спеціальності І10 Соціальна робота та консультування денної та заочної форм навчання / уклад. О.Ю.Сільвестрова. Луцьк : ЛНТУ, 2026. 88 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Технології соціальної допомоги» з метою допомоги у підготовці до семінарських занять та самостійної роботи студентів та надання методичної допомоги у процесі виконання завдань.

Призначене для здобувачів вищої освіти спеціальності І10 Соціальна робота та консультування освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення».

Комп'ютерний набір та верстка: О. Ю. Сільвестрова
Редактор: О. Ю. Сільвестрова

Підп. до друку «__»_____2021 р. Формат 60х84/16. Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк. 5,11.
Тираж 50 прим.

Відділ іміджу та промоцій
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75